

Odnos Katoličke Crkve i komunističke vlasti u Jugoslaviji od 1945. do 1966.

Slobođan, Mato

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:012984>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

**ODNOS KATOLIČKE CRKVE I KOMUNISTIČKE VLASTI U JUGOSLAVIJI
OD 1945. DO 1966.**

Diplomski rad

Mentor:

Doc. dr. sc. Grgo Grbešić

Student:

Mato Slobodan

Đakovo, 2024.

Sadržaj

Sadržaj	1
Sažetak	2
Summary	3
UVOD	4
1. Razdoblje od 1945. do 1952. godine	5
1.1. Bleiburška tragedija.....	5
1.2. Obilježje komunističke vladavine	7
1.3. Vjerski progoni	8
1.4. Protucrkvni zakoni.....	8
1.5. Sudski postupci.....	10
1.6. Alojzije Viktor Stepinac	10
1.7. Pastirsko pismo.....	12
1.8. Izazvani izgredi.....	14
1.9. Staleška svećenička udruženja	15
1.10. Uloga UDBE u osnivanju i djelovanju svećeničkih udruženja.....	17
1.11. Prekid diplomatskih odnosa.....	18
2. Razdoblje od 1953. do 1960. godine	20
2.1. Promjena taktike komunističkoga režima prema Katoličkoj crkvi.....	20
2.2. Stvaranje nejedinstva u crkvenim redovima	21
2.3. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica.....	22
2.4. Suđenje svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa	22
2.5. Oduzimanje crkvene imovine.....	25
2.6. Naznake normalizacije crkveno-državnih odnosa.....	27
3. Razdoblje od 1961. do 1966. godine	28
3.1. Smanjivanje napetosti u crkveno-državnim odnosima	28
3.2. Podruštvljenje crkvene imovine	29
3.3. Staleško svećeničko društvo u okolnostima smirivanja odnosa.....	30
3.4. Drugi vatikanski sabor i crkveno-državni odnosi u Jugoslaviji	32
3.5. Jugoslavensko-vatikanski pregovori i potpisivanje Protokola.....	35
4. UDBA, glavni akter progona Crkve	41
ZAKLJUČAK.....	44
BIBLIOGRAFIJA.....	46

Sažetak

Rad obrađuje odnos Katoličke crkve i komunističke vlasti u Jugoslaviji u periodu od 1945. do 1966. godine. Komunistička se vlast na čelu s Titom svim silama borila protiv neistomišljenika, a glavni neprijatelj bila joj je Katolička crkva. Plan uništenja Crkve provodila je protucrkvenim zakonima, oduzimanjem imovine i progonom crkvenih službenika, ali i unošenjem nemira unutar same crkvene hijerarhije osnivanjem staleških svećeničkih udruženja kojima je rukovođila UDBA (Uprava državne sigurnosti). Jedan od najvećih boraca protiv komunističke vlasti bio je nadbiskup Alojzije Stepinac.

Najkritičniji crkveno-državni odnosi su bili u razdoblju od 1945. do 1952. godine kada Katolička Crkva proživljava najžešće napade. Odnos Katoličke Crkve i komunističke vlasti se postepeno obnavlja što se ogleda u Jugoslavensko-vatikanskim pregovorima te potpisivanju Protokola.

Ključne riječi: *Komunistička vlast, Jugoslavija, Katolička crkva, svećenička staleška udruženja, UDB-a, Stepinac, crkveno-državni odnosi, jugoslavensko-vatikanski pregovori, Protokol*

Summary

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND COMMUNIST AUTHORITIES IN YUGOSLAVIA FROM 1945 to 1966.

The paper examines the relationship between the Catholic Church and the communist authorities in Yugoslavia during the period from 1945 to 1966. The communist regime, led by Tito, vigorously opposed dissenting voices, with the Catholic Church representing their primary adversary, perceived as the most significant threat. The plan to dismantle the Church was executed through anti-religious legislation, confiscation of assets, persecution of clergy, and the instigation of internal discord within the Church hierarchy through the establishment of priestly associations overseen by the UDBA (State Security Administration). One of the most prominent opponents of the communist regime was Archbishop Alojzije Stepinac.

The most critical church-state relations were in the period from 1945 to 1952, when the Catholic Church experienced the fiercest attacks. The relationship between the Catholic Church and the communist government is gradually being restored, which is reflected in the Yugoslav-Vatican negotiations and the signing of the Protocol.

Key words: *communist authorities, Yugoslavia, Catholic Church, establishment of priestly associations, UDB-a, Stepinac, Church-state relations, Yugoslav-Vatican negotiations, Protocol*

UVOD

U ovom će radu biti prikazan odnos Katoličke Crkve i komunističke vlasti u Jugoslaviji kroz tri poglavlja. U prvom su poglavlju opisani događaj koji obuhvaćaju period od 1945. do 1952. godine. U njemu su obrađene teme bleiburške tragedije, vjerskih progona, protucrkvениh zakona i sudskih postupaka protiv katoličkih službenika. Na poseban način ćemo se osvrnuti na sudski proces protiv kardinala Stepinca, kao i na sva događanja vezana uz najveću crkvenu osobu u Hrvata toga razdoblja. Također, veliku ćemo pažnju posvetiti pastirskom pismu, staleškim svećeničkim udruženjima i ulozi UDBE u osnivanju istih. Ovo ćemo razdoblje zaključiti prekidom diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Vatikana.

U drugom poglavlju, koje se odnosi na period od 1953. do 1960. godine, govorit ćemo o promjeni taktike komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi. Posljedica te promjene bila je donošenje protucrkvениh zakona u vidu druge nacionalizacije te zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Govorit ćemo o oduzimanju crkvene imovine, suđenju svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa, ali i o određenim naznakama normalizacije crkveno-državnih odnosa.

U posljednjem poglavlju obradit ćemo razdoblje od 1961. do 1966. Govorit ćemo o smirivanju napetosti crkveno-državnih odnosa. Nadalje, osvrnut ćemo se i na podruštvljenje crkvene imovine, kao i staleškim svećeničkim udruženjima u okolnostima smirivanja spomenutih odnosa. Posebno ćemo istaknuti važnost Drugog vatikanskog sabora te jugoslavensko-vatikanske pregovore i potpisivanje Protokola. U konačnici, govorit ćemo o UDBI kao glavnom akteru progona Katoličke Crkve u Jugoslaviji.

1. Razdoblje od 1945. do 1952. godine

Prvi dio obrađuje razdoblje od dolaska komunista na vlast u svibnju 1945. do prekida diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Svetom Stolicom u prosincu 1952. godine.

„Razdoblje od završetka II. svjetskog rata u svibnju 1945. godine, pa do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije u prosincu 1952. godine, razdoblje je najburnijih odnosa između Katoličke crkve i jugoslavenske komunističke vlasti. Već u prvim danima nakon ulaska partizanskih snaga u Zagreb počeli su prvi potezi predstavnika nove vlasti koji su vodili prema zaoštavanju državno-crkvenih odnosa.“¹

Iako je Ustav od 31. siječnja 1946. jamčio slobodu savjesti i vjere, došlo je, kao i u drugim socijalističkim zemljama, do masovnih crkvenih progona. Do 1946. bilo je 13% klera pogubljeno, a oko 50% utamničeno. Samo je franjevački red brojao 139 žrtava. Katoličke su škole i organizacije bile likvidirane, samostani raspušteni, vjeronauk i crkvena aktivnost gotovo sasvim zabranjeni, a novoosnovano kolaboracijsko svećeničko udruženje² pridonosi raskolu u kleru. Kako su se odnosi između Katoličke Crkve i nove vlasti pogoršavali, tako je narod davao sve veću potporu Katoličkoj Crkvi, a posebno nadbiskupu Stepincu.³

1.1. Bleiburška tragedija

Bleiburg je gradić u austrijskom dijelu Koruške, uz granicu sa Slovenijom. On je postao sinonim za surovi obračun partizanskih postrojbi, odnosno postrojbi Jugoslavenske armije pod zapovjedništvom Josipa Broza Tita, s pripadnicima poraženih oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a djelomice i s hrvatskim civilnim izbjeglicama potkraj II. svjetskog rata. Taj je događaj u hrvatskoj povijesti poznat kao Bleiburška tragedija. U Zagrebu se tijekom travnja 1945. našao veliki broj civila izbjeglica kao posljedica ofenzive koju su pokrenule partizanske postrojbe potpomognute postrojbama ruske Crvene armije. Propast NDH postala je pitanje dana. Bojeći se partizanske osvete ustaško vodstvo, na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem, organiziralo je početkom svibnja 1945. masovno povlačenje

¹ M. AKMADŽA, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, 1945.-1952.*, I., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2008., 15.

² Usp. H. JEDIN, (ur.), *Velika povijest Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2019., 438.

³ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 15.

oružanih postrojbi NDH prema Austriji s ciljem predaje zapadnim saveznicima. Oružane postrojbe NDH i izbjeglice kretale su se od Zagreba preko Celja, Slovenj Gradeca i Dravograda. Kolonu su kraj Bleiburga zaustavile britanske postrojbe, a ubrzo nakon toga opkolili su ih i pripadnici Jugoslavenske armije. Britanski general Patrick Scott prisilio je 15. svibnja 1945. u dvorcu Thurn-Valsassina izaslanstvo NDH, pod vodstvom generala Ive Herenčića i pukovnika Danijela Crljena, na predaju postrojbama Jugoslavenske armije. Nakon isteka roka predaje pripadnici Jugoslavenske armije otvorili su vatru po zarobljenicima i izbjeglicama. Nakon razoružavanja većinu su preživjelih izbjeglica britanske i partizanske postrojbe deportirale na austrijsko-jugoslavensku granicu gdje su ih preuzele postrojbe Jugoslavenske armije. Većina pripadnika oružanih snaga NDH koji su nosili ustaške odore bili su bez suđenja pobijeni na području današnje Slovenije i sjeverozapadne Hrvatske (u Dravogradu, Mariboru, Kočevskom Rogu i u drugim slovenskim i hrvatskim mjestima). Ostali su zarobljenici, većinom pripadnici domobranskih postrojbi NDH, u kolonama, ili tzv. „četveroredima“, natjerani na duge „marševe smrti“ kroz čitavu Jugoslaviju tijekom idućih nekoliko godina. Ti su marševi zbog surovog postupanja sa zarobljenicima u literaturi poznati kao Križni put. Kolone hrvatskih ratnih zarobljenika bile su u većem broju vođene pod naoružanom pratnjom preko današnje sjeverozapadne Slovenije i Hrvatske, Slavonije, Vojvodine i Srbije sve do jugoslavensko-grčke granice. Manji broj kolona bio je vođen preko sjevernih i srednjih dijelova Bosne i Hercegovine, i to uz rijeku Bosnu preko Doboja sve do Sarajeva, te preko Jasenovca i Nove Gradiške do Kozare gdje je izvršeno njihovo masovno likvidiranje. Osim pripadnika oružanih postrojbi NDH i hrvatskih izbjeglica postrojbe Jugoslavenske armije su kraj Bleiburga pobile i zarobljenike njemačke vojske te manji broj pripadnika njemačkih kolaboracionističkih političkih i vojnih organizacija s područja prijeratne Kraljevine Jugoslavije (srpski četnici, slovenska Bela garda). Najneposrednije svjedočanstvo o ulozi Josipa Broza Tita u masovnim poslijeratnim likvidacijama iznio je srpski publicist Pero Simić. U svojoj knjizi on prepričava svjedočenje Jefte Šašića, jednog od najbližih Titovih suradnika posljednjih godina Drugog svjetskog rata i u poraću. Šašić je Simiću osobno prepričao da ga je Tito pozvao na razgovor u svoju rezidenciju Beli dvor na Dedinju u Beogradu i izdao mu naredbu: „Pobiti! Kreni u Sloveniju i Austriju i prenesi ovu naredbu

zapovjednicima naših Armija!“⁴ Prema izvješćima postrojbi Jugoslavenske armije kraj Bleiburga se predalo približno 95 000 vojnika, ne računajući civile. Procjenjuje se da je od toga broja pobijeno približno 60 000.⁵ Broj žrtava Bleiburga je nerazjašnjena i vrlo osjetljiva tema. Podaci i procjene se uvelike razlikuju, stoga je teško reći točan broj žrtava. Mnogi su autori na osnovu slobodne procjene navodili broj žrtava. Primjerice, dr. Branimir Jelić u svojem Članku *Memorandum Hrvatskog narodnog odbora u Münchenu* navodi broj od 1.000.000 Hrvata koji su ubijeni tijekom rata. To se smatra pretjeranim. Nadalje, Dragutin Kamber u tekstu *Naša neposredna stvarnost* navodi da se spominje 300.000 žrtava, od čega se oduzme pola i doda još 50.000, te se dođe do broja od 200.000 koji je za njega minimum. Vladimir Orsag navodi da je ubijeno 70.000 vojnika i 430.000 civila. Sve takve procjene ne treba uzimati kao činjenice. Mnogi autori navode različit broj žrtava. Broj se kreće od 50.000 pa čak do 1.000.000. Važno je imati na umu da većina pisanih radova o Bleiburgu nisu pisali znanstvenici što i dovodi do tolikih odstupanja od stvarnog broja žrtava.⁶

1.2. Obilježje komunističke vladavine

Nakon ulaska partizanskih trupa u Zagreb 8. svibnja 1945., u Zagreb je stigla i vlada Federalne Hrvatske na čijem se čelu nalazio Vladimir Bakarić. Uskoro je u Zagreb prešao i ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske) koji je u srpnju 1945. na svom četvrtom zasjedanju preimenovan u Narodni sabor Hrvatske. Jugoslavijom je vladala jedinstvena privremena jugoslavenska vlada uspostavljena 7. ožujka 1945., na čelu s predsjednikom Josipom Brozom Titom. Kraljevsko namjesništvo ukinuto je 29. studenog 1945. kada je novoizabrana Ustavotvorna skupština ukinula monarhiju i uspostavila republiku pod nazivom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Zemljom u biti upravlja Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) koja djeluje preko Narodnog fronta i drugih masovnih organizacija koje su osnivane za sve društvene skupine: za borce, mladež, žene, djecu, radnike, pa čak i za svećenike (staleška svećenička udruženja). Sva društvena događanja pomno su motrile političke policije poznate pod raznim nazivima

⁴ Usp. B. VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, Hrvatski križni put, Zagreb, 2018., 23.

⁵ Usp. *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2009.

⁶ Usp. T. ŠARIĆ, Bleiburške žrtve na stranicama Hrvatske revije, u: *Časopis za suvremenu povijest* 36(2004.)2., 505-521., ovdje 513-516.

i organizacijskim formama. Najpoznatije su OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda) i UDBA (Uprava državne bezbjednosti). Državna je vlast ubrzano radila na sređivanju najnužnijih gospodarskih resursa da bi se osigurala prehrana stanovništva jer su gospodarske prilike u poraću bile izrazito teške. Katolička crkva našla se na udaru nove vlasti koja je u svojoj ideologiji bila ateistička stvarajući uvjerenja koja je pokušala prenijeti i na narod, posebno uvjerenje da je Katolička crkva bila najveći saveznik ustaškog režima.⁷

1.3. Vjerski progoni

Tito je u fazi uspostave i učvršćivanja vlasti u mnogočemu slijedio Staljinov primjer. Mogu se jasno povući strukturalne sličnosti i paralele između Staljinovih i Titovih namjera u borbi protiv Crkve, borbe koju su započeli boljševici preuzimanjem vlasti u Rusiji 1917. godine, odnosno jugoslavenski partizani krajem Drugoga svjetskog rata. Metode progona crkvenih krugova i vjerskih predstavnika u „drugoj Jugoslaviji“ nisu, međutim, samo kopirale sovjetski uzor, nego su bile modificirane prema mjesnim prilikama. Godina 1953., ujedno i godina Staljinove smrti, označila je cenzuru u jugoslavenskoj vjerskoj politici koja je u sljedećim godinama intenzivnije tražila nagodbu s Crkvama u zemlji izbjegavajući, na određeni način, vanjske represije protiv svećenika. Tito je želio vladati društvom koje se moglo kontrolirati i iz kojeg su opozicijski elementi, više ili manje, bili odstranjeni. Crkve su pak, ovisno o njihovu političkom angažmanu, ponudile svojim pripadnicima, ali i drugima, forum za razmjenu kritičkih ideja i razmišljanja. Osim toga, posjedovale su nemali utjecaj na široke dijelove stanovništva u Jugoslaviji, unatoč procesu sekularizacije započetom na prijelazu stoljeća.⁸

1.4. Protucrkvni zakoni

Donošenje nekih zakona bitno je utjecalo na zaoštavanje crkveno-državnih odnosa, ali i na život i djelatnost Katoličke crkve. Neki su zakoni doneseni prije donošenja saveznog i republičkih ustava, te su potvrđeni donošenjem Ustava, dok su

⁷ Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Hrvatska povijest, Zagreb-Slavonski Brod, 2013., 14-15.

⁸ Usp. K. BOECKH, *Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944.-1953.: staljinizam u titoizmu*, u: *Časopis za savremenu povijest* 38(2006.)2., 373.-716., ovdje 404-407.

drugi bili posljedica nekih ustavnih odredbi. Među prvim zakonima koji je utjecao na crkveno-državne odnose bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Zakon je donesen 23. kolovoza 1945., a njime je Katoličkoj crkvi oduzeto preko 82% obradivog zemljišta. Katolička je crkva posebno oštro reagirala na donošenje Zakona o braku. Jedna od odredbi određivala je da će ubuduće državne vlasti na čitavom području Jugoslavije smatrati valjanim ne samo brak sklopljen u crkvi, nego i onaj koji stranke sklope samo pred činovnikom gradskih ili mjesnih narodno-oslobodilačkih odbora. Druga odredba određivala je da se ubuduće ženidbene parnice neće, kao dotad, voditi pred crkvenim ženidbenim sudovima nego pred građanskim narodnim sudovima. Iznimno, parnicu može voditi i crkveni ženidbeni sud u slučaju ako obje strane to zatraže.⁹ Na crkveno-državne odnose utjecalo je i donošenje Ustava FNRJ 1946. godine. Najvažnija odredba novog Ustava bila je ona o odvajanju Crkve od države i odvajanju škole od Crkve.

Mons. Svetozar Rittig je od 1943. godine bio član ZAVNOH-a, 1944–54. predsjednik Komisije za vjerske poslove, 1945. izabran je u Ustavotvornu skupštinu, potom u Saveznu skupštinu i Hrvatski sabor. Bio je član jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946., a iste je godine postao ministrom bez resora u vladi NR Hrvatske (do umirovljenja 1954). Svetozar Rittig neuspješno je pokušavao promijeniti formulacije nekih odredbi Ustava.¹⁰ Zakon o matičnim knjigama, koji je donesen 1. travnja 1946. godine, kaže da su sve crkvene matične knjige morale biti predane državnim matičarima radi utvrđivanja tih knjiga kao zajedničkih za Crkvu i državu.¹¹ Također, bilo je zabranjeno obaviti krštenje djece ili pogreb prije nego se podatci o rođenom ili umrlom ne unesu u državne matične knjige. Za ovaj prekršaj slijedila bi novčana kazna do 2000 dinara ili popravni rad do 2 mjeseca. Ove su odredbe ukinute Krivičnim zakonom u srpnju 1951.¹² Na crkveno-državne odnose utjecali su Zakon o konfiskaciji imovine iz 1945. godine, Osnovni zakon o eksproprijaciji iz 1947. godine, razni porezni zakoni i niz drugih zakona koji su se dijelom ticali i Katoličke crkve.¹³

⁹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 21-22.

¹⁰ Usp. *isto*, 22.

¹¹ Usp. *isto*, 22.

¹² Usp. *isto*, 23.

¹³ Usp. *isto*, 23.

1.5. Sudski postupci

Sudski postupak protiv nadbiskupa Stepinca imao je najveću težinu od svih sudskih postupaka protiv pripadnika Katoličke crkve. Početkom 1946. godine državne su vlasti putem medija utirale put uhićenju nadbiskupa. Medijska kampanja provodila se da bi se nadbiskupa Stepinca prikazalo zločincem, a Katoličku crkvu suradnicom fašista i neprijateljicom naroda i države. Konačnu odluku za postupak protiv nadbiskupa donio je Josip Broz Tito. Na sastanku na Bledu rekao je: „Gonite ga“. Opravdanje za takav postupak Tito tumači time da Crkva ne može biti iznad države. Jedan od mogućih razloga za ovakvu Titovu odluku je vrlo vjerojatno taj što je u srpnju 1946. godine osuđen i pogubljen četnički vojvoda Draža Mihailović pa je bila potrebna određena ravnoteža „s hrvatske strane“ da ne dođe do pobune Srba.¹⁴ Suđenje nadbiskupu bilo je neosporno politički namješten postupak. Sudski postupak više je štetio komunističkoj vlasti nego Katoličkoj crkvi koja je, što je više bila proganjana, postajala sve jača i sve veći oslonac hrvatskom narodu u njegovoj kasnijoj borbi za samostalnost.¹⁵ Po popisu Komisije za vjerske poslove na području NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine osuđeno je ukupno 271 crkvenih osoba, od čega najviše rimokatolika: 206 svećenika, 15 bogoslova i 15 časnih sestara.¹⁶

1.6. Alojzije Viktor Stepinac

Alojzije Stepinac bio je mučenik u tri režima: prvo je u Kraljevini Jugoslaviji branio Crkvu, zato ga je četnička velikosprska organizacija nekoliko puta pokušala ubiti, potom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te na koncu u komunističkoj Jugoslaviji. Za vrijeme komunizma bio je dobro upoznat s režimom kojemu se protivio kao i Crkva u to vrijeme.¹⁷ Nadbiskup Stepinac je u svojim javnim govorima i propovijedima dao do znanja što se krije iza komunističkog režima i kako komunisti žele uništiti vjeru i Crkvu. Budući da je nadbiskup Stepinac imao velik ugled u narodu i bijaše omiljen zbog jasnih načela te pravedna i milostiva srca prema ljudima, Titov mu je režim želio odmah u početku presuditi. Teško je povjerovati da bi ministar

¹⁴ Usp. M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966.*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, 2003., 35-37.

¹⁵ Usp. *isto*, 42.

¹⁶ Usp. *isto*

¹⁷ Usp. J. JURČEVIĆ, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve. Djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945.-1991.*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb, 2020., 36.

unutarnjih poslova toga režima Aleksandar Ranković već 17. svibnja 1945. samostalno donio odluku da se eliminira nadbiskupa Stepinca. On je, naime, u tu svrhu prosljedio brzopuzav ministru unutarnjih poslova Federalne Hrvatske Ivanu Krajačiću. Svoj plan prikrio je lažnom optužbom da je nadbiskup surađivao s nacističkom politikom Nijemaca u Drugom svjetskom ratu i protunarodno djelovao nakon rata.

Nadbiskup je već 17. svibnja 1945. uhićen. Dva je tjedna držan u strogom pritvoru i ispitivan. Drug Stjepan Biber, koji je s drugim suradnicima ispitivao nadbiskupa, zaključio je svoje izvješće 28. svibnja 1945. riječima: »Istraga protiv Stepinca nije urodila onim rezultatima koji bi ga mogli kompromitirati u onoj mjeri da bi ga se moglo eliminirati kao izrazitog ustaškog suradnika«. Dapače, na tom se ispitivanju utvrdilo da je nadbiskup pomagao Srbima i Židovima te spašavao djecu stradalih Srba i komunista.¹⁸ Pomoćni biskup Salis-Seewis izrazio je Titu nadu da će osloboditi Stepinca što se i događa. No, mir nije došao jer je Stepinac opet bio proganjan i fizički napadan.¹⁹ Nakon ulaska komunističke vojske u Zagreb počinje komunikacija između Ivana Krajačića s Vrhovnim štabom na čijem čelu je bio Tito, kao i s Aleksandrom Rankovićem koji je bio načelnik OZNE te član KPJ-a i Vrhovnog štaba. Dopisivanja su govorila o postupanju sa Stepincem i nedvojbeno je da je u svemu tome ključnu ulogu imao Tito.²⁰ 18. rujna 1946. kardinal Stepinac bio je uhićen, a 23. rujna mu je uručena optužnica. Prvi Stepinčev branitelj bio je dr. Politeo koji je imao pravo na samo jedan susret sa Stepincem. Unatoč tome, dr. Politeo raskrinkao je sve optužnice protiv Stepinca. Bez obzira na to Stepinac je 11. listopada osuđen na 16 godina pritvora koji uključuje težak fizički rad, te gubitak svih političkih i građanskih prava. Odveden je u Lepoglavu 19. listopada 1946. Zbog pritiska javnosti i svijeta 5. prosinca 1951. prebačen je u Krašić u kućni pritvor.²¹ Jugokomunizam je u „slučaju Stepinac“ doživio teški moralni poraz, kao i svaka ideološka kampanja i politički teror od strane komunista. Hrvatski sabor je 1990. godine donio *Deklaraciju o osudi političkog procesa i presude kardinalu dr. Alojziju Stepincu*. Deklaracija govori da je Stepinac svjedočio životom svoju vjeru, da je njegova osuda nepravedna i

¹⁸ <https://www.matica.hr/kolo/320/blazeni-alojzije-stepinac-sucelice-komunizmu-20850/>

¹⁹ Usp. C. TOMIĆ, Kardinal Stepinac – mučenik vjere, u: *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 53(1998.)4, 403-421., ovdje 405-407.

²⁰ Usp. J. JURČEVIĆ, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve. Djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945.-1991.*, 39.

²¹ Usp. V. HORVAT, Nadbiskup Alojzije kardinal Stepinac i totalitarni režim, u: *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 51(1996.)1-2, 149-165., ovdje 162-164.

da je to uvreda hrvatskom narodu. Drži se da je osuđen jer je ustao protiv nasilja i terora komunista na vlasti.²² Nakon prelaska kardinala Stepinca iz lepoglavskog zatvora u Krašić počeli su se pojavljivati prvi znakovi pogoršanja njegova zdravstvenog stanja. Liječnici su mu 1952. dijagnosticirali trombozu lijeve noge, te je obavljena operacija na venama. U svibnju 1953. ustanovljeno je da kardinal boluje od ozbiljne i rijetke krvne bolesti. Na prijedlog liječnika da ga se prebaci na liječenje u Zagreb on je izjavio: „Makar umro, ja od njih ne tražim ništa.“ Na prijedlog da ga se prebaci u Švicarsku, rekao je da bi na to pristao kada bi mu se jamčilo da će se moći vratiti u Hrvatsku. Treba spomenuti da je odbio i liječenje u Americi na koje su ga poticali američki Hrvati. Zbog sve težeg kardinalovog zdravstvenog stanja, odlukom vatikanskog Skupštinskog zbora od 24. ožujka 1958., odlučeno je da u slučaju ispražnjenog nadbiskupskoga mjesta upravu Zagrebačke nadbiskupije u svojstvu apostolskoga upravitelja preuzme, dok Sveta Stolica ne riješi drugačije, dotadašnji nadbiskup supomoćnik Franjo Šeper koji je za vrijeme kardinalove spriječenosti i upravljao nadbiskupijom. Kardinal Stepinac preminuo je 10. veljače 1960. nakon čega su nastali problemi s državnim vlastima oko mjesta njegova pokopa. Na kraju su vlasti procijenile da je politički mudrije omogućiti pokop kardinala Stepinca u zagrebačkoj prvostolnici.

1.7. Pastirsko pismo

Biskupi u pastirskom pismu iz rujna 1945. uglavnom iznose činjenice koje je nadbiskup Stepinac već iznio u svojim predstavkama. Posebno se osvrću na ubijanja i uhićenja svećenika: ubijena su 243 svećenika, u zatvorima ih je 169, nestalih 89. Također, ubijeno je 19 bogoslova, 3 redovnika i 4 redovnice. Posebno ističu primjer ubijenih 28 franjevacu u samostanu u Širokom Brijegu.²³ Osim na pogubljenja, osvrću se i na pitanja odgoja mladeži, oduzimanja crkvene imovine, spravnjivanja grobova, oduzimanja katoličkog tiska, pljenidbe tiskara i druge probleme. Zaključuju:

„I kad sve ovo iznosimo pred vas, predragi vjernici, to ne činimo u želji, da izazovemo borbu s novom državnom vlašću. Mi te borbe ne tražimo niti smo ih tražili. Naše su misli bile uvijek upravljene k miru i sređenju državnog i javnog života“. Na kraju pisma traže: „...punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih i

²² Usp. J. FRANULIĆ, Jedan pogled u jugokomunističku prošlost, u: *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 32(1992.)4., 237-280., ovdje 525.

²³ Usp. M. AKMADŽA, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 33.

srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobodu katoličke karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske ličnosti i njezinih neotuđivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, te vraćanje svih oduzetih zavoda i institucija“.

Pismo je pročitano 30. rujna 1945. godine u crkvama cijele države.²⁴

Komunistička je vlast bila zatečena ovim pismom. Prvi o pismu je progovorio Vladimir Bakarić u razgovoru za Vjesnik. Bakarić žali što je u pismu našao potpise nekih biskupa koje ondje nije trebalo očekivati. Po pitanju ubojstava širokobrijeških franjevacu tvrdi da su gotovo svi poginuli s puškom u ruci, te da je među njima bilo i ustaških oružanih dužnosnika. Po Bakarićevim riječima u pismu su napisane i riječi za koje se može odgovarati po krivičnom zakonu. Bakarićeva je izjava za Vjesnik bila svojevrsna najava uhićenja nadbiskupa Stepinca (koje je, usput, i predviđao). Dva dana prije ove izjave Bakarić je inzistirao na prosvjedu vjernika da prilikom čitanja pastirskog pisma izlaze iz Crkve. Glavna politička hajka na Katoličku crkvu i pastirsko pismo krenula je za vrijeme predizborne kampanje za izbore za Ustavotvornu skupštinu. Pastirsko pismo naišlo je na negodovanje mnogih političara. Na skupu u Zagrebu ministar Mladen Iveković ustvrdio je da je pismo naišlo na negodovanje kod seljaka jer biskupi ustaju protiv agrarne reforme. Upravo zato što je narod najosjetljiviji na pitanje agrarne reforme, državne vlasti su isticale da je reforma glavni razlog nezadovoljstva Katoličke crkve.²⁵

„Sveta Stolica je 18. listopada 1945. službeno prosvjedovala kod jugoslavenske vlade u pogledu vjerskih progona, ističući da na Balkanu u povijesti nije bilo toliko mržnje protiv Katoličke crkve. Ovim prosvjedom Sveta Stolica je dala do znanja jugoslavenskoj vladi da podupire zaključke Biskupske konferencije, što je nadbiskupu Stepincu bilo veoma značajno u tadašnjim prilikama.“²⁶

O pastirskom se pismu 25. listopada 1945. očitovao i sam Broz. Kao glavni problem postavlja pitanje zašto biskupi nisu izdali takvo pismo za vrijeme ustaške vlasti i ustali protiv ubijanja Srba u Hrvatskoj. Dalje ističe da su biskupi sad spremni na žrtvu, a da su za vrijeme ustaša šutjeli, i to ne zbog straha, nego zato što su ih podržavali. Na kraju je zaniijekao da se Crkva u Jugoslaviji progoni, te da su kažnjeni samo oni koji su bili krivi.²⁷

²⁴ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 19.,

²⁵ Usp. *isto*, 20.

²⁶ M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 20.

²⁷ Usp. *isto*

„Na sve ove optužbe odgovorila je i Crkva. Tako nadbiskup Stepinac odgovara u jednom pismu Titu tvrdeći da su to teške optužbe, te ističe da su biskupi morali ustati na obranu oko 245 na smrt osuđenih svećenika jer znade da oni ne pripadaju među one koji su se oružjem u ruci borili protiv naroda koji se borio protiv okupatora za oslobođenje domovine, da oni nisu rukovodili pokoljima Jugoslavena. Nastavlja Stepinac i kaže da se biskupi nisu u pastirskom pismu zauzeli ni za koga koji bi se teško ogriješio o zakon kršćanske ljubavi i pravde. Crkva je samo tražila svoja prava. Izrazio je uvjerenje da će istina jednom izaći na vidjelo i da Crkva nije izgubila dobre volje da sporazumno uređuje svoje odnose s novom državnom vlašću, podsjeća da je Crkva od prvog časa njenog nastupa u Hrvatskoj dobivala udarac za udarcem iz kojih možemo zaključiti da je jasno kakve su bile namjere odgovornih državnih faktora. Sporazum Crkve i države ne može značiti da Crkva uvijek samo popušta spram svojih prava i uvjeta života. Zaključno, očito je da se sve svodi na pitanje: je li se Komunistička partija odrekla svoga programskog stava prema religiji uopće, dosljedno prema Katoličkoj crkvi, ili ga je samo suspendirala za povoljna vremena, da ga u etapama potpuno provede?“²⁸

1.8. Izazvani izgredi

Napetost između Katoličke crkve i države dovela je do sve češćih izgređa. Jedan od većih dogodio se 4. studenog 1945. kada je nadbiskup Stepinac, pri dolasku na otvorenje nove župe u Zaprešiću, napadnut kamenjem i jajima. U međuvremenu su 11. studenoga 1945. održani izbori za Ustavotvornu skupštinu na kojima je pobijedila lista Narodne fronte (to je bila i jedina lista na izborima jer je oporba bojkotirala izbore) koju je osnovala KPJ (Komunistička partija Jugoslavije). Tako je KPJ preko Narodne fronte preuzela svu vlast u zemlji, a najbitnije odluke u državi donosio je Politbiro kao uže tijelo Centralnog komiteta KPJ, na čelu s Brozom. Vladimir Bakarić 15. prosinca 1945. najavljuje početak „kampanje protiv popova“. Na savjetovanju s tajnicima okružnih komiteta južne Hrvatske održanom 20. prosinca 1945. godine rečeno je da je pokrenuta kampanja za „raskrinkavanje popova kao ustaških gnijezda“. 30. siječnja 1946. biskup Josip Patrik Hurley imenovan je za upravitelja papinskog poslanstva u Beogradu. Broz ga prima i traži da Svetoj Stolici prenese želju jugoslavenske vlade da se opozove Stepinac i postavi drugi nadbiskup, u protivnom će uhititi kardinala. Sveta Stolica nije našla čvrst razlog za opravdanje takvog poteza. Jugoslavenska je vlast nastavila medijsku kampanju protiv nadbiskupa Stepinca i

²⁸ M. AKMADŽA, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 36-37.

Katoličke crkve. Sustavno je pripremala optužnicu za nadbiskupa Stepinca čekajući najpovoljniji trenutak za sudski postupak.²⁹

1.9. Staleška svećenička udruženja

Nakon II. svjetskog rata u Jugoslaviji su se osnivala staleška društva katoličkih svećenika. Budući da je Sveta Stolica osudila osnivanje takvih društava, ona u Hrvatskoj nisu imala većeg utjecaja, a nakon regulacije odnosa između Svete Stolice i SFRJ (1966.) su se ugasila. Tek se jedno udruženje u BiH održalo do 1980. godine. Prvo Staleško udruženje katoličkih svećenika osnovano je u Istri (Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda u Pazinu) 16. rujna 1948. Poticaj za osnivanje udruženja dao je bliski prijatelj mons. Ritiga svećenik Bože Milanović. Udruženje nastaje zbog posebnoga stanja u Istri gdje su u to doba još uvijek većinu svećenstva činili talijanski svećenici na čelu s talijanskim biskupima. Vlast je 1946. godine odobrila rad udruženja. Pravila Društva prihvaćena su 15. i 16. srpnja 1948. godine, a 1. srpnja 1949. potvrdio ih je i apostolski administrator Dragutin Nežić. Ciljevi Društva su bili briga za narodne tradicije u duhu slavenske uzajamnosti i rad na unaprjeđivanju bratstva i ljubavi među narodima Jugoslavije, posebno među Hrvatima i Srbima, te gajenje ljubavi prema glagoljskoj baštini. U programu je rada za 1949. godinu stavljen zadatak da se od biskupa izvan Istre postigne odobrenje rada Društva kako bi se u njega učlanio što veći broj svećenika. Time se željelo postići da istarsko Društvo postane središte staleškog okupljanja svećenika u Hrvatskoj. Nakon što je Biskupska konferencija Jugoslavije 1950. u svezi s udruženjima zauzela stav „Non expedit“ (ne preporučuje se), biskup Nežić povukao je svoje odobrenje na točku u pravilima istarskog Društva u kojoj se govori da će ono djelovati na području čitave Hrvatske. Prevladao je stav da istarsko Društvo može djelovati samo na području Porečko-pulske biskupije i Pazinske apostolske administrature.³⁰

Bez obzira na biskupsku zabranu (*Non licet*) iz 1952., Inicijativni odbor za staleška udruženja katoličkih svećenika Hrvatske ustrajao je u svom radu uz pomoć državnih vlasti. Isticali su da ne žele stvoriti raskol u Crkvi niti stvoriti nacionalnu Crkvu i odcijepiti se od Svete Stolice, naglašavajući da poštuju svoju duhovnu vlast i

²⁹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 20-21.

³⁰ Usp. M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2018., 14.-17.

da se u svom radu ravnaju crkvenim pravom i crkvenim propisima. Nakon osnivanja prvih poticajnih odbora katoličkih svećeničkih udruženja u Hrvatskoj biskupi su na razne načine pokušavali utjecati na svećenike da se u njih ne učlanjuju, a one koji su se učlanili stegovno su kažnjavali. Te postupke biskupa državni mediji redovito su objavljivali, nastojeći što više prikazati biskupe kao progonitelje onih svećenika koji su za suradnju s državnim vlastima. Možemo ustvrditi da su komunističkom režimu staleška svećenička udruženja bila od velike važnosti. S jedne su strane podržavali rad svećeničkih udruženja, a s druge su strane biskupe koji su provodili stegovne mjere sudski kažnjavali. Neki od osuđenih bili su pomoćni biskup zagrebački Franjo Salis-Seewis i Josip Lach, te tajnik Mijo Pišonić. U Zagrebu je 12. studenog 1953. održana osnivačka skupština Staleškog društva katoličkih svećenika NR Hrvatske. Predsjednik istarskog udruženja svećenika Božo Milanović svjedoči da je direktor Uprave državne sigurnosti (UDBE) tražio da predstavnici istarskog udruženja, koje je jedino imalo odobrenje svoga biskupa, sudjeluju na skupštini u Zagrebu. U protivnom će doći u opasnost sjemenišna zgrada i tiskanje *Istarske Danice* i molitvenika u Puli. Svećenici udruženja u Istri poštivali su zabranu (*Non licet*) i odlučili ne ići na osnivačku skupštinu u Zagreb. Samo Udruženje nije imalo gotovo nikakve samostalnosti u svom radu. Svi važniji potezi, pa i najmanje pojedinosti, dogovarane su na sjednicama Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske. Vjersku komisiju zabrinjavalo je to što je prosječna dob članova udruženja relativno stara (61 god.). Udruženje se ne pomlađuje i ne proširuje, a među članovima sve je više pojava pijančevanja, gubljenja svećeničkog lika i ugleda.³¹

„U Hrvatskoj je od 2500 svećenika njih 190 ili osam posto bilo u Udruženju, a u Sloveniji je oko 50 %. Od 1850 svećenika u Srpskoj pravoslavnoj Crkvi 85 % bilo ih je u Udruženju. Od 158 pravoslavnih svećenika u Hrvatskoj bilo je 145 ili 91,7 % u Udruženju, devetorica su isključena zbog nediscipline. To znači da ih je u Udruženju bilo 154 ili 97,4 %. Ti nam podaci govore da je stvarna opozicija komunističkoj vlasti u Jugoslaviji bila Katolička Crkva u Hrvatskoj na čelu sa svojim zatočenim kardinalom Alojzijem Stepincem.“³²

³¹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, 1953.-1960.*, II., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2010., 26.

³² G. GRBEŠIĆ, First signs of appeasement of open hostility of the communist authorities against the Catholic Church in Croatia between 1957 and 1960, u: *Kontinentalna Hrvatska: povijesni kontekst i perspektive budućnosti*, zbornik radova, prir. Danijel Knežević, Obrt za znanstvene i druge djelatnosti, HAZU, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2023., 595-622., ovdje 595.

1.10. Uloga UDBE u osnivanju i djelovanju svećeničkih udruženja

Iza osnivanja udruženja stajala je Komunistička partija Jugoslavije, čiju je ideju provodila UDB-a uz pomoć „lojalnih“ svećenika. Jedan od spisa koji to potvrđuje, iako govori i o drugim temama, posebice vjerskim školama, objavio je Jure Krišto. Iz tog teksta nam Miroslav Akmadža prenosi samo dio koji se odnosi na svećenička udruženja.³³ Tekst glasi:

„[...] Nasuprot reakcionarne i neprijateljske skupine, koju predstavlja kler, mi pored ostaloga suprotstavljamo udruženja sveštenika, koja u ovom smislu predstavljaju naše uporište, uporište našeg političkog i obaveštajnog rada legalnog organizovanog oblika u redovima sveštenika, odnosno crkvene klerikalne hijerarhije. Ovo je bitno za ocenu uloge i ciljeva udruženja ne samo na liniji diferencijacije, već i opštem planu borbe protiv Crkve. Udruženja sveštenika po svom karakteru i radu, po ulozi koja im je namenjena, s obzirom na specifičnosti koje općenito predstavljaju crkve i kler, udruženja sa stanovišta UDB-e faktički predstavljaju najviši oblik obaveštajnog rada. Ona su takva-zbog toga što se mi Crkvi i njenoj delatnosti suprotstavljamo čitavom njenom organizacijom, koja je stvorena iz redova crkvene hijerarhije i deluje u njoj protiv nje. Sa ovakvom organizacijom u redovima klera mi smo ne samo u stanju da vršimo obaveštajni rad u smislu doznavanja pojedinih stvari i slično, već da preko udruženja sprovodimo akcije sasvim političkog karaktera. Crkveni funkcioneri su prinudjeni da se sada bore za očuvanje svog vlastitog klera. Inicijativa za stvaranje udruženja potakla je od UDB-e. Čitav rad u periodu priprema za stvaranje udruženja padao je skoro isključivo na naše organe, tako da su sva udruženja, sem CMD-a u Istri, ustvari plod i nastojanje organa UDB-e da u redovima sveštenstva stvore što dublju diferencijaciju. [...] Da bi se obezbedio pravilan tok organizovanja udruženja, agenturi su davani sasvim konkretni zadaci: koga pridobiti, s kim razgovarati, šta govoriti na sastancima. Koga predlagati, kako napisati referat i sl. Svi sastanci, sve skupštine, referati, rezolucije itd. u krajnjoj liniji organizovani su i sastavljeni od organa UDB-e do najmanjih detalja. Svaki saradnik imao je pri tome odredjeni zadatak. Da bi se stvorili što bolji uslovi za stvaranje udruženja, organi UDB-e vrlo često su primenjivali administrativne mere sračunate uglavnom na pritisak nad sveštenstvom koje je nalazilo izlaz iz takve situacije u učlanjenju u staleška društva. Na tom planu vršena su brojna hapšenja, saslušavanja, kažnjavanja za prekršaj po raznim pitanjima, razna ograničenja u pastoralnom radu i sl. Nakon osnivačkih skupština, tj. nakon formiranja udruženja, pred organima UDB-e stoje još odredjeni, a i komplikovani zadaci. Najteže je u pogledu sadržine rada udruženja. Veći procent sveštenika-članova udruženja pristupa udruženjima na [ne] iskreno iz nekih patriotskih pobuda i možda iz nekih antivatikanskih i antiepiskopskih raspoloženja (premda ni to nije isključeno), već zato što je u čitavoj našoj politici prema kleru vršen na sveštenstvo svestrani pritisak, te su zbog toga smatrali da je jedini put iz toga pristupanje udruženjima, pogotova kada smo ih na to takoreći javno i nekad sasvim otvoreno pozivali. Može se slobodno reći da je jedan deo sveštenstva

³³ Usp. M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 417.

ulazio u udruženja u izvesnom smislu i iz špekulantskih razloga, iz ličnih i opštecrkvenih interesa.[...] Sa svim ovim momentima organi UDB-e ili onaj koji rukovodi udruženjem, moraju računati i u određivanju naše politike koju udruženja treba da sprovede, mora se polaziti od toga. Pored toga pred organima UDB-e stoji problem stalne kontrole u radu udruženja, u obezbedjenju sprovođenja pravilne politike udruženja, u jačanju i proširivanju naših pozicija i našeg uticaja, naročito u rukovodstvima udruženja.[...] Daleko više nego što je to slučaj u BiH ili drugde, pa i u Sloveniji, Udruženje katoličkih sveštenika kao sredstvo za diferencijaciju i njegovo postojanje u ovoj republici je od neobičnog značaja. To je razumljivo ako se ima u vidu da na toj teritoriji ima više katoličkih sveštenika nego u svim ostalim republikama zajedno, da je taj kler mnogo kompaktniji u svom neprijateljskom i reakcionarnom stavu, da u NR Hrvatskoj ima više od polovine ukupnog broja biskupa u FNRJ, da se gro verskih škola nalazi na teritoriji te republike itd. Od posebnog je značaja bilo osnivanje Udruženja u Hrvatskoj i zbog toga što je to imalo snažan odjek na sveštenstvo u ostalim republikama, a njegovo nepostojanje u većoj meri je kočilo stvaranje i razvitak udruženja u Sloveniji, BiH i drugim republikama, ne samo zato što se to negativno odražavalo na sveštenstvo u tim republikama, već prvenstveno zato što je Episkopat u borbi protiv postojećih udruženja u potpunosti koristio činjenicu da sveštenstvo u Hrvatskoj nema svoje staleške organizacije. Udruženje je formirano tek novembra 1953. g. Do tog perioda u Hrvatskoj je postojalo, a i danas postoji Ćirilo-Methodisko društvo isključivo na teritoriji Istre.³⁴

Prema navedenim podacima, u svojstvu suradnika UDBE u NR Hrvatskoj 1956. bile su angažirane 744 crkvene osobe ili osobe u uskoj vezi s Crkvom. Djelatnošću najvažnijih članova udruženja, koji su ujedno bili članovi Glavnoga i Nadzornoga odbora Društva, rukovodio je operativac UDBE koji je preko tih članova imao potpuni uvid u rad Društva. Na taj je način ono cijelo vrijeme bilo pod nadzorom, a njegova aktivnost sustavno usmjeravana na unošenje podjela među svećenstvom.³⁵

1.11. Prekid diplomatskih odnosa

Sukobi vlasti i Katoličke crkve oko svećeničkih udruženja bili su jedan od glavnih uzroka prekidu diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana. Jugoslavenska je vlast sustavno optuživala Vatikan za sve probleme koje je imala s Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji, ali i za druge probleme međunarodnog karaktera: od optužbi za klevetanje jugoslavenskih vlasti u svijetu do optužbi da Vatikan stoji iza rješavanja

³⁴ M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, 417-423.

³⁵ Usp. *isto*, 427-428.

pitanja Julijske krajine i samog Trsta, a s kojim rješenjem Jugoslavija nije bila zadovoljna. Istovremeno, Vatikan nije nikako mogao prihvatiti komunističku vlast u Jugoslaviji i njezin odnos prema Katoličkoj Crkvi u Jugoslaviji, a naročito prema nadbiskupu Stepincu. Budući da je Vatikan imao veliki utjecaj u svijetu, jugoslavenska je vlast htjela održati koliko-toliko dobre odnose s Vatikanom. Jugoslavenska je vlast dodatno zaoštrila taj odnos odlukom o izbacivanju vjeronauka iz svjetovnih škola 31. siječnja 1952., te odlukom o izbacivanju bogoslovnih fakulteta u Zagrebu i Ljubljani iz sastava sveučilišta. Zbog pitanja Trsta te pitanja Udruženja katoličkih svećenika, odnos je bio toliko zaoštren da je nedostajao samo konkretan povod za prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije s Vatikanom. *Radio Vatikan* 29. studenog 1952. objavljuje popis novih kardinala na kojem je bilo i ime nadbiskupa Stepinca. To je za jugoslavensku vlast bio udarac koji nije mogla podnijeti. Još prije saznanja da će nadbiskup Stepinac postati kardinal, a nakon zasjedanja Biskupskih konferencija, jugoslavenska je vlada uputila Vatikanu prosvjedno pismo 1. studenog 1952. zbog uplitanja Vatikana u unutarnje poslove FNRJ vezano za rad svećeničkih udruženja. Na navedeno pismo Vlade FNRJ Vatikan je odgovorio svojim pismom 15. prosinca 1952. U njemu se Vatikan uglavnom osvrće na probleme na koje je Katolička crkva ukazivala u nizu svojih predstavki upućenih jugoslavenskim vlastima. Pismom Vatikan daje do znanja da do sređivanja odnosa ne može doći dok se ti problemi ne riješe. 17. prosinca 1952. pomoćnik ministra vanjskih poslova u Vladi FNRJ Aleš Bebler uručio je otpravniku poslova Apostolske nuncijature u Beogradu mons. Silviju Oddiju pismo u kojem Vlada FNRJ izjavljuje da je suvišno daljnje održavanje diplomatskih odnosa između FNRJ i Svete Stolice, te su time ti odnosi i prekinuti.³⁶

³⁶ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, I., 28.

2. Razdoblje od 1953. do 1960. godine

U drugom razdoblju, od 1953. do 1960. godine, dolazi do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije. Godine 1960. umire Alojzije Stepinac te imamo prve nagovještaje normalizacije crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji i najave mogućih pregovora između Svete Stolice i Jugoslavije.³⁷

2.1. Promjena taktike komunističkoga režima prema Katoličkoj crkvi

U ovom razdoblju u odnosima između Katoličke crkve i jugoslavenske vlade dolazi do smanjenja otvorenih sukobljavanja, a prve naznake normalizacije odnosa pojavljuju se sredinom 1960. godine. Sukobi više nisu bili javno isticani iako su još uvijek postojali, a vodili su se uglavnom oko vjeronauka, svećeničkih udruženja, vjerskih škola i sustavnog ideološkog obračuna vlasti s religijom, posebice kroz školski sustav i sredstva javnog priopćavanja. Potpredsjednik Savezne vlade Edvard Kardelj izjavio je u Beogradu 23. veljače 1953. na IV. kongresu Narodne fronte Jugoslavije sljedeće: „Cilj naše borbe protiv političkog zloupotrebljavanja vjerskih osjećaja nije neko uništenje crkve ili vjere“. Ustvrdio je da je to povijest pokazala i da vjeruje da će i Katolička crkva naći način i put pomirenja sa stanjem koje vlada u Jugoslaviji.³⁸ Prema popisu stanovništva iz 1953. u Hrvatskoj se 85,5% populacije izjasnilo kao vjernici. Radilo se pretežito o katolicima. Komunistički je režim uvidio da ugled Crkve jača. Kako bi zaustavio suprotni učinak represivnog odnosa prema Katoličkoj crkvi, Josip Broz je na svečanosti u Rumi 2. rujna 1953. upozorio na sve češće fizičke obračune sa svećenicima, tražeći da se s takvim postupcima prekine. Isticao je da se protiv okorjele neprijateljske politike Katoličke crkve treba boriti političkim sredstvima i ignoriranjem. Edvard Kardelj je na III. kongresu SK (Savez komunista) Slavonije istaknuo da komunisti ne mogu biti religiozni i da Partija u svezi s tim mora biti čista. Rekao je: „Zato se naš zadatak na ovom području ne sastoji u tome da oslobodi ljude religioznih predrasuda preko noći. Osnovno je da od vjernika – poštenih radnih ljudi – izoliramo reakcionarne antisocijalističke elemente i da nađemo put i način da se i ti poštenu radni ljudi uključe u sistem naše socijalističke izgradnje,

³⁷ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, II., 17.

³⁸ Usp. *isto*, 20-21.

socijalističkog upravljanja.³⁹ Uza sve izjave, napadi na biskupe i svećenike nisu prestajali. Iako je taktika prema Katoličkoj crkvi promijenjena (svakako ne radi međusobnog uvažavanja, već upravo radi slabljenja Crkve), ipak nije dolazilo ni do kakvog napretka u crkveno-državnim odnosima. Režim je za takav razvoj prilika i dalje smatrao odgovornom Katoličku crkvu, odnosno njeno vodstvo, što je primjer najpodmuklije politike. Nadalje, država nije odustajala od djelovanja na slabljenju ekonomske moći vjerskih zajednica. Sveta Stolica vodila je računa da se ne zaboravi položaj Katoličke crkve u komunističkim zemljama. *L'Osservatore romano* je 1954. objavio dva opširna teksta s pojedinostima o patnjama katoličkih biskupa u Jugoslaviji. Budući da je nadbiskup Stepinac u zatočeništvu u Krašiću bio spriječen u obavljanju svoje biskupske dužnosti, na njegov prijedlog, papa Pio XII. imenovao je 22. srpnja 1954. Franju Šepera nadbiskupom-supomoćnikom s pravima rezidencijalnog biskupa.⁴⁰ Nakon kardinalove smrti 1960. godine Šeper preuzima cjelovitu upravu nadbiskupije, te iste godine postaje metropolit i predsjednik Jugoslavenske biskupske konferencije.⁴¹

2.2. Stvaranje nejedinstva u crkvenim redovima

Nezadovoljna postignutim rezultatima protuvjerske kampanje Savezna komisija za vjerska pitanja osnovala je početkom 1955. godine Odjel za promidžbu. Komisija je zaključila da treba više koristiti novinare i preko njih izvršavati određene zadatke, te u tu svrhu izabrati „podobne“ novinare. Državnu politiku prema Katoličkoj crkvi pojašnjavao je Vladimir Bakarić na zasjedanju CK (Centralni komitet) Narodne omladine Hrvatske u travnju 1955. Istaknuo je da je glavni cilj Crkvu istjerati s političke scene, no to ne znači micanje s religijske scene. Također, krajem 1955. godine rekao je da je borba s Crkvom i religioznim osjećajima dug postupak, te da će se komunisti morati boriti s tim problemom dugi niz godina. Nadalje je izjavio da su u borbi protiv Svete Stolice najveću pomoć pružili protestanti, te da zbog toga treba zauzeti snošljiviji stav prema njima. 26. studenog 1956. na sjednici Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća Dobrivoje Radosavljević kritizirao je rad državnih tijela u Hrvatskoj jer nisu iskoristila nejedinstvo među katoličkim biskupima

³⁹ Usp. *isto*, 21.

⁴⁰ Usp. *isto*, 21-22.

⁴¹ Usp. V. LAZIĆ, Koncilski otac i vizionar Crkve – Franjo Šeper, u: *Spectrum* 48, br. 3-4 1-2 (2015.) 32-36., ovdje 32-33.

kako bi ojačala „naše pozicije među svećenstvom“, ističući da je poseban problem Vjerska komisija koja je sve rješavala upravno.⁴²

2.3. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica usvojen je na sjednici Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije 22. svibnja 1953. Iako sam zakon nije donio posebne novine u pravima vjerskih zajednica, ipak je regulirao neke pravne nejasnoće koje su se dotad nalazile u raznim zakonima, te se napokon pravna regulativa u svezi s vjerskim zajednicama našla u jednom posebnom zakonu. Zakon je samo teoretski jamčio slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti. Po njemu su sve vjerske zajednice imale jednaka prava, s tim da je djelatnost vjerskih zajednica morala biti u skladu s Ustavom i zakonima. Što se tiče škole, ona je bila odvojena od Crkve, a vjerska nastava bila je dozvoljena samo u crkvenim zgradama. Mogle su se osnivati vjerske škole za spremanje svećenika. Zakonom je zabranjena i zlouporaba vjere u političke svrhe, te izazivanje vjerske mržnje, netrpeljivosti i razdora. Posebno je utvrđeno da svećenici imaju pravo osnivati svećenička udruženja. Donesene su i mnoge druge odredbe, ali koliko god je ovaj Zakon jamčio vjerske slobode, u praksi to često nije bio slučaj. Sve je ovisilo o trenutačnim odnosima pojedine vjerske zajednice s državom, što je u slučaju Katoličke crkve predstavljalo teškoće.⁴³

2.4. Suđenje svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa

Državne su vlasti početkom jeseni 1959. zastupali stajalište da se u Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu već duže vrijeme zapaža neprijateljska djelatnost koja se očitovala u ograničavanju građanskih prava i sloboda pitomaca, te u sustavu odgoja s ciljem stvaranja sumnje kod bogoslova prema jugoslavenskom socijalističkom poretku. Državna vlast za takvo stanje glavne krivce vidi u profesorima i odgajateljima. Tu posebice možemo navesti duhovnike Ćirila Kosa, Marijana Prepunića i Ivana Kopicća. Kao najrašireniji vid neprijateljske aktivnosti u Visokoj bogoslovnoj školi smatrana je neprijateljska promidžba, te širenje šovinizma i klevetanje socijalističkog društvenog uređenja. Uz spomenute profesore kao nositelji

⁴² Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, II., 23-24.

⁴³ Usp. *isto*, 24-25.

takve djelatnosti smatrani su i bogoslovi: Ivica Mršo, Petar Šokčević, Stjepan Sršan, Martin Radman i Mile Baličević. Smatralo se da takvo njihovo djelovanje podržava i biskup Bäuerlein. U jednom izvješću o istrazi i pretresu Visoke bogoslovne škole u Đakovu iz listopada 1959. navodi se da je većina informacija o neprijateljskoj djelatnosti u školi dobivena od svećenika Antuna Bajića, koji se u to vrijeme nalazio u zatvoru u Sarajevu. Pretres Visoke bogoslovne škole u Đakovu izvršili su 5. listopada 1959. službenici SUP-a (Sekretarijat unutrašnjih poslova) Osijek. Pronađeni su materijali koji „potvrđuju“ pretpostavke o navedenoj neprijateljskoj djelatnosti. Kod Ćirila Kosa pronađen je izvornik pisma kardinala Stepinca koje je uputio duhovniku Kosu 3. srpnja 1959. godine. Kad je kardinal Stepinac saznao za događaje u Đakovačkoj bogosloviji, komentirao je da će nakon smrti biskupa Akšamovića vlasti zatvoriti bogosloviju, da ga za njegova pisma koja su pronašli „ne boli glava“ i kako je jedno od pisama bilo „papreno“, ali on ne želi skrivati istinu.⁴⁴ U želji da spasi sjemenište, Stolni kaptol đakovački i srijemski zahtijevao je od biskupa Bäuerleina da se založi kod vlasti u svezi s novonastalim stanjem. 4. studenog 1959. upratio mu je molbu u kojoj piše da bi se pogibao za sjemenište mogla otkloniti ako bi on osobno intervenirao kod Vjerske komisije u Zagrebu. Biskup Bäuerlein dobio je molbu i od Proforskog zbora Visoke bogoslovne škole i Sjemeništa u Đakovu, ali nije smatrao da treba postupiti na predloženi način. 9. studenog 1959. pozvao je sve kanonike na sjednicu na kojoj ih je obavijestio da podnosi molbu Svetoj Stolici za razrješenje službe apostolskog administratora biskupije. Bäuerlein je imenovan rezidencijalnim biskupom. Prevladalo je mišljenje da on ispravno postupi. Borba za spašavanje sjemeništa je nastavljena, no uhićenima se nije moglo pomoći. Kardinal Stepinac dobio je poziv da u zgradi milicije u Krašiću da izjavu kao svjedok u suđenju i bogoslovima Đakovačke biskupije. Kardinal je poziv prihvatio, ali se nije htio pojaviti u zgradi milicije, nego je napisao oštro pismo koje je tamo dostavljeno, a u kojem piše da stoji iza svojih pisama. Ovo je bila još jedna politička borba protiv Stepinca s ciljem prikupljanja što više dokumentacije protiv Stepinca, ali i isticanja njegove odgovornosti za posljedice koje će imati Đakovačka bogoslovija. U SUP-u Osijek 29. i 30. prosinca 1959. saslušan je biskup Bäuerlein koji je uglavnom odgovarao da mu nisu poznate nikakve neprijateljske aktivnosti u bogosloviji. Opovrgnuo je i tvrdnje o šikaniranju bogoslova na šovinističkoj osnovi, a što se tiče ograničavanja pojedinih

⁴⁴Usp. M. AKMADŽA, *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 225-226.

građanskih prava, kazao je da su bogoslovi bili svjesni da ih se ulaskom u sjemenište odriču, a što je njihov osobni izbor. Stolni kaptol je 31. siječnja 1960. poslao Komisiji za vjerska pitanja NR Hrvatske predstavku u kojoj traži da spriječi zatvaranje sjemeništa. Suđenje je održano u siječnju i veljači 1960. u Osijeku. Od optuženih, najveću kaznu dobio je Ćiril Kos koji je osuđen na 7 godina zatvora, a najniže kazne iznosile su 2,5 godine strogog zatvora. Prosvjetni inspektori izvršili su početkom lipnja 1960. još jedan pregled Visoke bogoslovne škole u Đakovu. Utvrđeno je kako nema bitnijih izmjena u odnosu na rezultate pregleda iz studenog 1959. U razgovorima s bogoslovima potaknuta je tema suđenja njihovim kolegama. Bogoslovi su zauzeli frontalni stav u obranu osuđenih, te su bili jednodušni u tvrdnji o nedužnosti osuđenih bogoslova i profesora. Kazali su da je tisak pristrano izvješćivao o suđenju, da je pisano samo o završnoj riječi tužitelja, ali ne i branitelja. Odvjetnici osuđenih profesora i bogoslova na vrijeme su uložili žalbu, ali se na njeno rješavanje čekalo osam mjeseci. Vrhovni sud NR Hrvatske 13. listopada 1960. donio je presudu kojom je djelomično uvažio žalbe i preinačio presudu Okružnog suda Osijek. Tom presudom Ćiril Kos osuđen je na 5 godina, Ivan Kopic na 4 godine, Hrvoje Gašo na 4 godine i 6 mjeseci, Ivica Mršo na 2 godine i 6 mjeseci, Zvonko Petrović na 2 godine i 6 mjeseci, Boško Radielović na 1 godinu i 6 mjeseci, Ante Bajić na 2 godine i 6 mjeseci i Petar Šokčević na 1 godinu strogog zatvora. Ovo suđenje poslužilo je državi za nekoliko ciljeva njene anticrkvene politike. Poslužilo joj je kao upozorenje ostalim vjerskim školama što ih čeka ako ne budu djelovale u skladu sa željama vlasti. Suđenje je iskorišteno za pokušaj kompromitacije kardinala Stepinca, u vrijeme kada se približavao kraj njegove zatvorske kazne, s ciljem da mu se još jednom da do znanja kako je država spremna poduzeti sve u sprečavanju njegovog mogućeg povratka na čelo Zagrebačke nadbiskupije. Također, suđenje se pokušalo iskoristiti za afirmaciju Svećeničkog udruženja prikazujući u javnosti da je ono najzaslužnije što nije došlo do zatvaranja Đakovačke bogoslovije.⁴⁵

⁴⁵ Usp. *isto*, 226-231.

2.5. Oduzimanje crkvene imovine

Oduzimanje crkvene imovine u ovom periodu poznato je pod nazivom druga nacionalizacija (1958.). Nakon provedbe agrarne reforme, prve nacionalizacije, raznih zapljena, tj. Konfiskacija i izvlaštenja, jedina preostala privatna imovina koja je imala značajniju vrijednost bili su stanovi, poslovni prostori i građevinsko zemljište. Prve naznake da će doći do područstvljenja i ove vrste imovine uslijedile su 1953. godine. U Službenom listu FNRJ objavljena je „Rezolucija o osiguranju uvjeta za proširivanje stambenog fonda po gradovima i gradskim općinama“ koju je donijela skupština FNRJ 22. svibnja 1953. godine. Nakon rata nova vlast donosila je razne zakone i uredbe koje su omogućavale lokalnim tijelima vlasti, državi i raznim društvenim i političkim organizacijama useljavanje u pojedine crkvene zgrade mimo volje crkvenih vlasti ili dogovorom s crkvenim vlastima. No, te zgrade, najčešće stanovi, dodjeljivani su i pojedincima za potrebe stanovanja. Crkva nije imala nikakve ingerencije nad tim zgradama i stanovima, već se pitanje vlasništva definitivno reguliralo Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta. Tim je Zakonom većina već uzurpiranih zgrada i stanova na kraju područstvljena. Objekti od posebnog interesa za državne vlasti bili su oduzeti Crkvi temeljem Osnovnog zakona o eksproprijaciji. Zbog nedostatka stambenog prostora mjesni narodni odbori mogli su po Općem zakonu o narodnim odborima dodjeljivati stanove pojedincima u zgradama koje su bile privatno vlasništvo, ali po njihovoj procjeni nisu bili dovoljno iskorišteni. Na taj je način u velikom broju crkvenih zgrada, posebice župnih dvorova, dodijeljen stan pojedinim osobama, najčešće policajcima, učiteljima i sl. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu je zbog takvih uzurpacija crkvenih prostora često tražio intervenciju Komisije za vjerske poslove. Zakon o Mjesnim narodnim odborima primjenjivao se za oduzimanje crkvenih objekata u svakoj prigodi koju je NO (Narodni odbor) smatrao opravdanom.⁴⁶

Samom donošenju Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta prethodilo je donošenje Zakona o izmjeni Zakona o prometu zemljišta i zgrada u studenom 1958. Zakon je imao cilj spriječiti otuđenje zgrada, dijelova zgrada i građevinskog zemljišta prije donošenja Zakona o svojini na posebnim dijelovima zgrada. U navedenom Zakonu izrekom stoji: “Do donošenja Zakona o svojini na posebnim dijelovima zgrada nije dopušten promet fizičkih dijelova zgrada ni cijelih

⁴⁶M. AKMADŽA, A. VLAŠIĆ, Druga Jugoslavija i njezin kraj, u: *Scrinia slavonica* 6 (2006), 515-538.

zgrada, kao ni građevinskih parcela, koji su u svojini građana, privatnih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana.” Ukoliko bi netko nakon donošenja ovog Zakona prodao dio zgrade i sl., ugovor o prodaji ne bi bio valjan. Pripreme za donošenje Zakona o nacionalizaciji nisu najavljivane u medijima, kao što je to bilo u pravilu za većinu ostalih zakona, a i sami zastupnici su tekst prijedloga zakona dobili na samoj sjednici Savezne narodne skupštine, te je prijedlog Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta uvršten kao dopuna dnevnog reda. Izlaganje o prijedlogu Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta podnijela je članica Saveznog izvršnog vijeća Lidija Šentjurs. Ona je u izlaganju naglasila da navedeni prijedlog zakona znači “nerazdvojni dio niza socijalističkih akata donesenih poslije pobjede naše narodne revolucije kojima je zajednički jedan te isti cilj: u osnovi i u svim posebnim manifestacijama likvidirati kapitalističke društvene odnose, a time i sve oblike iskorištavanja čovjeka po čovjeku.” Također je ustvrdila da predloženi zakon nema ponajprije gospodarsko značenje, već je značajniji iz aspekta usavršavanja sustava socijalističkih društvenih odnosa. Vezano za podruštvljavanje građevinskog zemljišta L. Šentjurs istaknula je da je dolazilo do sve češćih zahtjeva da je potrebno, u svrhu racionalizacije i unapređenja stambene izgradnje, planskog razvoja gradova i u svrhu ovladavanja stihijskog djelovanja gradske rente, izvršiti podruštvljenje cjelokupnog gradskog zemljišta. Zatim je dodala da je praksa pokazala da metoda eksproprijacije ne osigurava dovoljnu operativnost u rješavanju zadataka koje nameće tempo rekonstrukcije i izgradnje naših gradova i industrijskih centara, naročito zbog toga što dozvoljava samo individualni postupak za pojedina aktualna zemljišta. To je često i usporavalo otvaranje većih gradilišta stambenih naselja i uvođenje industrijskog građenja, što bi bitno pridonijelo bržoj i jeftinijoj gradnji stanova. Predloženi zakon prihvaćen je istog dana, bez veće rasprave i jednoglasno uz opće oduševljenje zastupnika.⁴⁷

„Na području Zagrebačke nadbiskupije postupkom podruštvljenja bilo je obuhvaćeno 167 zgrada, 2 stana i poslovne prostorije u 3 zgrade u vlasništvu raznih ustanova Katoličke crkve. Po izvješću iz prosinca 1963. na području Zagrebačke nadbiskupije Katoličkoj crkvi nacionalizirano je 86 zgrada.“⁴⁸

⁴⁷ Usp. *isto*, 515-538.

⁴⁸ *Isto*, 536.

2.6. Naznake normalizacije crkveno-državnih odnosa

Nakon smrti pape Pija XII. i kardinala Alojzija Stepinca predstavnici državne vlasti u Jugoslaviji željeli su dokazati da su njih dvojica bili glavni krivci za loše crkveno-državne odnose. U javnost su odmah puštene najave da vlada želi poboljšanje odnosa s Katoličkom crkvom, premda nije imala namjeru ispraviti sve nepravde koje joj je nanijela. Događaju se sve češći susreti predstavnika Katoličke crkve i državnih vlasti. Prve konkretne pokušaje za pokretanje pregovora o normalizaciji odnosa Svete Stolice i Jugoslavije pokrenuo je u prvoj polovici 1960. godine bliski suradnik kardinala Alfreda Ottavianija mons. Alojzije Masella, iz vatikanskoga Zbora sv. Oficija, susretom sa savjetnikom jugoslavenskog veleposlanika u Rimu Miroslavom Majerom. Državni sekretarijat za vanjske poslove FNRJ odaslao je 12. ožujka 1960. svojim veleposlanstvima upute o vođenju razgovora s predstavnicima Katoličke crkve, tj. Svete Stolice, vezano za promjenu politike prema Jugoslaviji. Radi jedinstvenog nastupa u možebitnim razgovorima upozoreno je da ne treba pokazivati nikakav interes za razgovor na temu obnove diplomatskih odnosa, nego razgovore iskoristiti za saznavanje što više pojedinosti o stavovima Svete Stolice, te odbaciti stavove o jugoslavenskoj krivici za prekid diplomatskih odnosa. Papa Ivan XXIII. navodno je izjavio da je osobno zainteresiran za normalizaciju odnosa s Jugoslavijom. Kardinalu Dominiku Tardiniju i obnašatelju dužnosti predsjednika Biskupske konferencije Jugoslavije nadbiskupu beogradskom Josipu Ujčiću dao je upute u tom smjeru. Prva konkretna reakcija Katoličke crkve u Jugoslaviji za postizanjem normalizacije odnosa uslijedila je u rujnu 1960. godine. Biskupi su sa svoje godišnje konferencije u Zagrebu uputili Saveznom izvršnom vijeću pismo u kojem izražavaju spremnost da se odazovu najavama razgovora državnih vlasti o normalizaciji odnosa. Po tvrdnjama mons. Agustina Casarolija nadbiskup beogradski Josip Ujčić dojurio je u Vatikan ohrabren reakcijama jugoslavenske vlade. No, tamo je naišao na daleko manje optimizma nego što je očekivao. Samo pitanje početka razgovora o suživotu (*modus vivendi*) trebalo je još dobro proučiti. Bez obzira na režimske znake popuštanja koji su davali nadu za poboljšanje položaja Crkve u Jugoslaviji, bilo je stvari koje je trebalo urediti da bi se moglo započeti s pregovorima.⁴⁹

⁴⁹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, II, 29-30.

3. Razdoblje od 1961. do 1966. godine

U ovom razdoblju dogodila se smrt kardinala Alojzija Stepinca (10. veljače 1960.), Franjo Šeper dolazi na čelo Zagrebačke nadbiskupije, održan je Drugi vatikanski sabor. Razdoblje obuhvaća vatikansko-jugoslavenske pregovore te zaključno potpisivanje *Protokola*. Komunistički režim svojim represivnim mjerama protiv Crkve kroz petnaestak godina nije ostvario svoj cilj. Crkva u Hrvata ne samo da se nije odcijepila od Rima, nego je u sebi postala još jedinstvenija i jača.⁵⁰

3.1. Smanjivanje napetosti u crkveno-državnim odnosima

Napetost u ovim odnosima se sve više počela smirivati. To nam potvrđuju i sve učestaliji razgovori između predstavnika crkvenih i državnih vlasti. Represivne mjere od strane vlasti prema crkvenim službenicima svedene su na minimum.⁵¹ Tijekom 1961. godine je na redovitim sudovima na vremenske kazne osuđeno 7 rimokatoličkih svećenika. Po sucima za prekršaje kažnjeno je 55 pripadnika katoličkog svećenstva, od toga je kaznom zatvora kažnjeno 9, dok su ostali kažnjeni novčano ili ukorom. S ciljem sprečavanja negativne djelatnosti svećenstva pozvano je na razgovor ili upozoreno 112 katoličkih svećenika. Godine 1962. po redovnim sudovima suđena su 2 katolička svećenika, a po sucu za prekršaje 52 pripadnika katoličkog svećenstva. Kaznom zatvora kažnjeno je 5 osoba, a ostali novčanom kaznom ili ukorom. S ciljem presijecanja negativne djelatnosti na razgovor su pozvana i upozorena 84 katolička svećenika. Vidimo da se iz godine u godinu smanjivao broj kažnjenih.⁵² Smanjio se i broj crkvenih prosvjeda zbog smetnji vjeronauka. Odnos državnih vlasti prema vjeronauku i dalje je bio jedan od glavnih razloga nezadovoljstva u crkvenim redovima. U ovom periodu vidimo popuštanje državne vlasti i u odnosu prema vjerskom tisku koji je bio sve brojniji, a posebno značajno bilo je pokretanje *Glasa Koncila*. Iako se osjećao napredak u crkveno-državnim odnosima, bilo je problema koji su usporavali normalizaciju istih. Početkom 1960-ih godina država je vrlo

⁵⁰ Usp. M. VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Ogranak Matice hrvatske, Metković-Split, 2007., 458.

⁵¹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, 1961.-1964.*, III., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2012., 20.

⁵² Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 250.

sustavno provodila politiku tvarnoga slabljenja Crkve podruštvljenjem velikog broja crkvenih zgrada i građevinskoga zemljišta. Nastavljen je spor vezano za djelovanje staleških svećeničkih udruženja. Sporovi su se vodili i oko zauzeća mnogih crkvenih zgrada, posebice samostana, sjemeništa i župnih stanova. Također, velika je napetost vladala u svezi s djelovanjem iseljenog svećenstva. Taj problem su jugoslavenske vlasti posebno isticale u pregovorima sa Svetom Stolicom. Država se sve više nastojala miješati i u rad vjerskih škola jer je trebalo osigurati školovanje sve većeg broja svećenika zbog znatnog porasta stanovništva. Međutim, školovanje svećenika u inozemstvu bilo je otežano. Država je odobravala vrlo mali broj polaznika, a nastojala je utjecati i na izbor svećenika i bogoslova koji odlaze u inozemstvo⁵³

3.2. Podruštvljenje crkvene imovine

Krajem 1958. donesen je Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, kojim je Katoličkoj crkvi oduzet veći dio od ono malo imovine što joj je ostalo nakon provedbe agrarne reforme, te po zakonima o konfiskaciji i eksproprijaciji. Jedina preostala privatna imovina koja je imala značajniju vrijednost bili su stanovi, poslovni prostori i građevinsko zemljište, što je navedenim Zakonom bilo predviđeno za oduzimanje. Provođenje Zakona negativno je utjecalo na poboljšavanje odnosa između vlasti i Crkve. Podruštvljenje imovine Katoličke crkve nije se provodilo samo po slovu zakona, nego i u skladu sa stavovima Crkve prema državnoj politici. Tijekom 1961. i 1962., nacionalizacija crkvenih zgrada i zemljišta bila je u punom jeku. Katoličkoj su crkvi podruštvljene uglavnom zgrade i zemljišta u središtima većih gradova. Po izvješću iz 1963. godine postupkom podruštvljenja u SR Hrvatskoj bilo je obuhvaćeno: 481 zgrada, poslovne prostorije u 22 zgrade, te 18 stanova i 13 zgrada u vlasništvu Katoličke crkve. Nakon završenih postupaka u pojedinim predmetima na općinskim i kotarskim komisijama za nacionalizaciju, te od strane Republičke komisije za nacionalizaciju, podruštvljeno je 328 zgrada Katoličke crkve (od 450 zgrada svih vjerskih zajednica) i poslovne prostorije u 9 zgrada, a ostavljene su joj 153 zgrade, 18 stanova i poslovne prostorije u 13 zgrada. Isti se podatci ponavljaju i u informaciji Komisije za vjerska pitanja NRH u

⁵³ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, III., 20-21.

lipnju 1964. „stoga ih možemo smatrati pouzdanima, ali ne i konačnima jer su neka pitanja rješavana još nekoliko godina.⁵⁴

3.3. Staleško svećeničko društvo u okolnostima smirivanja odnosa

Ova je udruženja osnivala država s ciljem razbijanja jedinstva unutar vjerskih zajednica, a naročito unutar Katoličke crkve nad kojom nije uspjela uspostaviti nadzor. Poseban otpor ovim udruženjima pružali su biskupi u Hrvatskoj. Crkveno-državni spor oko Društva nastavio se i 60-ih godina prošloga stoljeća, bez obzira na smirivanje crkveno-državnih odnosa. Aktivnost Društva je slabila, a broj članova bio je sve manji. Aktivnosti Društva nisu postizale željene rezultate. Bez obzira na to, državne su ga vlasti i dalje nastojale sačuvati. Podržavanje ovog Društva u kontekstu pregovaranja Jugoslavije sa Svetom Stolicom postao je otežavajući čimbenik koji je mogao negativno utjecati na same pregovore. Političar Zlatko Frid predložio je, s obzirom na to da su članovi Društva bili u strahu zbog normalizacije crkveno-društvenih odnosa, da se izvrši reorganizacija Društva. Predložio je da se ono organizira po biskupijama kako bi bilo bliže svećenicima i neposrednije utjecalo na njih da se ne bave neprijateljskim djelovanjem, nego crkvenim poslovima. Budući da je istarsko udruženje bilo jedino priznato od biskupa, jedan od prvih koraka bio je pridobivanje toga društva za sjedinjenje s drugim hrvatskim Društvom. Takvu je mogućnost predsjednik istarskog udruženja Božo Milanović odbio. Komisija za vjerska pitanja NR Hrvatske pripremila je tri varijante preustroja Društva. Prva je varijanta regulirala pitanje usporednog postrojenja Staleškog društva katoličkih svećenika NR Hrvatske i Ćirilometodskog društva u Istri. Druga je varijanta predviđala da Društvo zadrži postojeća rukovodeća tijela, ali da se umjesto postojećih pokrajinskih pododbora oforme odbori po biskupijama. Na taj način organizacija Društva postavila bi se na temelju crkvene organizacije. Tu su bile predviđene dvije podvarijante. U prvoj je podvarijanti predviđeno osnivanje kotarskih pododbora, dok je druga predviđala da odbori po biskupijama budu najniže organizacijske jedinice Društva. Treća je varijanta predviđala potpuni preustroj Društva. Državne su vlasti smatrale da su biskupi spremni prihvatiti svećenička udruženja ako ona promijene pravila, zatraže odobrenje za rad od Biskupske konferencije i iz vodstva udruženja maknu kompromitirane svećenike. Micanjem takvih svećenika podignuo bi se ugled

⁵⁴ Usp. *isto*, 21-23.

Društva. Jedan od glavnih protivnika preustroja Društva bio je tajnik istog Vilko Veber. On je bio posebno radikaln. Svojim je postupcima kočio bilo kakve promjene u Društvu, a gajio je averziju prema biskupima. Od vlasti je zahtijevao oštar pritisak na biskupe. Smatrao je da ni Vjerska komisija ni druge društveno-političke organizacije ne mogu svojim radom nadoknaditi ono što je ranije UDBa činila za Društvo. Bez obzira na pojedinačne izjave predstavnika Katoličke crkve, koje su imale snošljiv ton prema Društvu, ipak je još uvijek u redovima crkvene vlasti prevladavalo stajalište o nepotrebnosti postojanja Društva. Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja 9. prosinca 1961. zaključeno je da ne treba ići na stvaranje nekog saveznog udruženja, već treba pojačati djelatnost udruženja u osnovnim organizacijskim jedinicama i republici, a po potrebi održavati sastanke udruženja na razini federacije. U godišnjem izvješću Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske iz veljače 1962. prvi se puta otvoreno iznosi činjenica da su svećenicima za pristup u Društvo davana razna obećanja, a mnogi su zbog pristupa u Društvo pušteni iz zatvora. 1961. godine je u Društvu bilo 46% onih koji su izašli iz zatvora, a uglavnom su osuđivani zbog raznih političkih delikata, najviše zbog suradnje s ustaškim režimom. U izvješću se također upozorava na sve češća negativna ponašanja članova Društva. Na sjednici Komisije za vjerska pitanja SR Hrvatske 30. prosinca 1964. utvrđeno je da Društvo stagnira, da nema aktivnosti, izuzev tiskanja *Novina Danica*. Analizirano je izvješće pod nazivom „Prikaz stanja u Društvu katoličkih svećenika SRH“. U prikazu je kao veliki problem Društva istaknuta njegova ućahurenost. Jedan se dio ćlanstva potpuno zatvorio u sebe i ne kontaktira čak ni sa svojim kolegama, jedni zbog straha od biskupa, a drugi zbog senilnosti. Također, na sjednici se naveo problem sektašenja i međusobnih razmirica u vodstvu Društva. Kao glavni razlog nemogućnosti omasovljenja Društva, osim navedenih problema, naveden je i odnos biskupa prema Društvu, tj. njihove stalne prijjetnje kaznama onim svećenicima koji se učlane u Društvo. U prikazu se navodi da je u pregovorima sa Svetom Stolicom postavljeno pitanje odnosa biskupa prema Društvu, na što je odgovoreno da je to stvar samih biskupa. U pregovorima između Svete Stolice i Jugoslavije, među ostalim zahtjevima jugoslavenske vlade, bilo je i pitanje Staleških udruženja katoličkih svećenika. Traženo je ukidanje kazni i zabrana za ćlanove udruženja. Međutim, Sveta Stolica predložila je usmenu izjavu: „Sveta Stolica spremna je na ponovno ispitivanje tog pitanja na produbljeni naćin u dogovoru s katolićkim episkopatom Jugoslavije kako bi potražila moguća prikladna rješjenja“. Predsjednik Komisije Vjekoslav Cvrlje izvješćuje da je Sveta Stolica ostala na

stajalištu da je većina biskupa protiv rada tih udruženja, da udruženja ne mogu raditi bez odobrenja biskupa, da ih smatra nelegalnima te nije spremna u svezi s tim popustiti. U vrijeme vođenja pregovora između Svete stolice i Jugoslavije rad Društva gotovo je zamro.⁵⁵

3.4. Drugi vatikanski sabor i crkveno-državni odnosi u Jugoslaviji

Drugi vatikanski sabor održan od 1. listopada 1962. do 8. prosinca 1965. i imao je značajan utjecaj na daljnji razvoj crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji, kao i na normalizaciju jugoslavensko-vatikanskih odnosa. Reakcije jugoslavenskih vlasti na papinu politiku bile su pozitivne. Na Saboru su bila nazočna 24 od 27 katoličkih biskupa iz Jugoslavije što ih je činilo najbrojnijima od svih biskupa socijalističkih zemalja. Jedino je biskupu Josipu Pavlišiću bilo zabranjeno putovati u druge zemlje zbog njegove navodne neprijateljske djelatnosti.⁵⁶ „Tijekom njihova boravka u Rimu jugoslavensko veleposlanstvo pri talijanskoj vladi organiziralo je za biskupe nekoliko prijema, koji su uglavnom imali svoju političku pozadinu. Prvi prijem organiziran je već u studenom 1962., a osim biskupa bili su pozvani i predstavnici Svete Stolice.“⁵⁷ Sveta Stolica odgovorila je da predstavnike šalje na prijeme samo u ona veleposlanstva koja su akreditirana pri Svetoj Stolici, te bi posjet jugoslavenskom veleposlanstvu bio prvi takav slučaj. O radu Koncila jugoslavenski državni mediji su samo povremeno informirali javnost, stavljajući naglasak uglavnom na razmimoilaženja u raspravi po nekim pitanjima. Za razliku od državnoga tiska, katolički tisak redovito je informirao vjernike o tijeku koncilskih sjednica, a u tome su prednjačili *Glas Koncila* i glasilo slovenskih biskupija *Družina*. Biskupi Jugoslavije nisu bili samo nijemi promatrači jer je pet biskupa 1960. godine imenovano u pripreme komisije Koncila.⁵⁸ Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja u studenom 1962. godine zaključeno je da se ne smije dozvoliti reakcionarnim biskupima i svećenicima razvijanje inicijative u pogledu provođenja odluka Sabora ili objašnjavanja stavova koji su na Saboru došli do izražaja po svojim shvaćanjima i tendencijama. Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Moma Marković, koji je na tu funkciju imenovan krajem 1962., rekao je da biskupima u razgovorima treba

⁵⁵ Usp. *isto*, 25-36.

⁵⁶ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, III., 23.

⁵⁷ M. BEUS, *Kolar između srpa i čekića*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., 297.

⁵⁸ Usp. *isto*

dati do znanja da država nema što mijenjati u svom odnosu prema Katoličkoj crkvi, ali da Katolička crkva mora mijenjati svoj odnos prema državi. Komisija za vjerska pitanja SR Hrvatske uputila je predsjednicima općinskih i kotarskih skupština pismo u kojem se navodi da stavovi pape Ivana XXIII. izneseni u okružnici *Pacem in terris* (1963.) otvaraju široke mogućnosti za suradnju s katoličkim svećenicima, ali da pritom treba imati u vidu i to da je ta okružnica, prije svega, donesena u svrhu jače afirmacije Katoličke crkve. Komisija je zatražila da se pojačaju napori u smjeru produbljiivanja nejedinstva katoličkog svećenstva u svezi odnosa prema državi, ali i nejedinstva u odnosima unutar same Crkve. Upozoreno je na sljedeće: pružanjem aktivne pomoći „realističkim snagama“ reakcionarnom dijelu svećenstva treba onemogućiti razvijanje inicijative u pogledu objašnjavanja gledišta iz navedene okružnice, kao i objašnjavanja ostalog gradiva i isprava sa Sabora. Savjetovano je održavanje kontakata s najširim slojevima svećenstva na terenu, posebno s onima koji su umjereni ili se kolebaju, te održavanje masovnijih sastanaka u općinama gdje se nalazi veći broj svećenika.⁵⁹

Prema saznanjima jugoslavenskoga veleposlanika u Italiji Ive Vejvode, kardinal Montini (Papa Pavao VI.) bio je inicijator kontakata između predstavnika Svete Stolice i Jugoslavije. Prema zabilješci Državnoga sekretarijata vanjskih poslova s prijema organiziranog u povodu ustoličenja Pavla VI., Papa je preko veleposlanika Vejvode Titu uputio zlatnu medalju (spomenicu), kao i zahvalu za nazočnost predstavnika Jugoslavije na njegovu ustoličenju. Izrazio je nadu da će njegov pontifikat pridonijeti poboljšanju odnosa između Vatikana i Jugoslavije jer, kako je naglašeno u zabilješci, Jugoslavija mu leži na srcu. Nova Papina inicijativa s jasnom porukom o njegovoj odluci da riješi status Crkve u Jugoslaviji odaslana je krajem studenog 1963. s prijema na koji su bili pozvani biskupi iz Jugoslavije. Tom prigodom Papa je ovlastio biskupe da iznesu državnim vlastima mišljenja Svete Stolice o crkveno-državnim odnosima, naglašavajući kako Katolička crkva ne traži ništa više doli temeljne crkvene slobode. Savjetovao je biskupima suradnju na unaprjeđenju odnosa između Crkve i države. Drugo zasjedanje koncila započelo je 29. rujna 1963. godine. Kao glavne ciljeve u predstojećem radu Koncila Papa je istaknuo svijest o Crkvi, obnovu Crkve, kršćansko jedinstvo i ulogu Crkve u suvremenom svijetu. Podlogu za definiranje te uloge dao je papa Ivan XXIII. u enciklici *Mater et magistra*.

⁵⁹ Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država...*, III., 23-25

Dokument *Gaudium et spes* najavio je nove poglede Crkve na svijet, a što je podrazumijevalo zaokret u odnosima Svete Stolice i prema Istoku. Za izradu ove novopredložene pastoralne konstitucije na početku Koncila imenovana je mješovita komisija čiji su članovi, između ostalih, bili biskup Karol Wojtyła i biskup splitsko-makarski Frane Franić. Prema zapisima biskupa Franića oba biskupa, tijekom tri godine rada ove komisije, nastojali su u pastoralnu konstituciju uvrstiti deklaraciju po kojoj bi ateizam u totalitarnim komunističkim društvima bio proglašen najradikalnijim ateizmom u povijesti čovječanstava. Međutim, na saborskom glasovanju ovaj prijedlog nije dobio potrebnu većinu. Zagrebački se nadbiskup Šeper, za razliku od biskupa Franića, također zalagao za razumijevanje, a ne samo za puku osudu komunističkoga ateizma. Iako Crkva polazi od prilično oštre kritike ateizma, ipak enciklika *Gaudium et spes* poziva na iskren i razborit dijalog kako bi se zaustavila neopravdana diskriminacija između vjernika i nevjernika koju pojedine državne vlasti koriste, ne priznajući temeljna ljudska prava osobe.⁶⁰ U vrijeme trajanja Drugoga vatikanskoga koncila mjerodavne su vlasti preko republičkih i sreskih komisija za vjerska pitanja, tijekom stanki između zasjedanja Koncila, obavljale informativne razgovore s biskupima. S biskupom Čulom upriličeno je nekoliko takvih sastanaka na kojima se, osim o lokalnim spornim problemima, razgovaralo i o radu Koncila, biskupovim istupima na Koncilu, odnosu Koncila prema svećeničkim udruženjima, te svećeničkoj emigraciji.⁶¹ Petar Čule, svećenik mostarske biskupije, imenovan je mostarsko-duvanjskim biskupom i trebinjsko-mrkanskim apostolskim administratorom 15. travnja 1942. godine.⁶² Čule je izjavio da gotovo svi biskupi privatno osuđuju postupke svećeničke emigracije jer štete ugledu Crkve i u tom ih smislu i upozoravaju tijekom susreta, ali javna osuda potaknula bi aktivnost svećeničke emigracije protiv biskupa u zemlji, a to bi se u inozemstvu moglo tumačiti na štetu Katoličke crkve u Jugoslaviji. Čulina su stajališta o Koncilu mjerodavne vlasti uglavnom uzimale s izvjesnom dozom sumnjičavosti, a najveći „udarac“ zadala im je fotografija biskupa Čule i Pavla VI. objavljena na prvoj stranici dnevnika *L'Osservatore Romano*, ispod koje je pisalo: „Sveti Otac je primio u privatnu audijenciju preuzvišenoga gospodina Petra Čulu, mostarskog biskupa, koji je radi vjere pretrpio sedam godina zatvora.“ Promjene koje je najavio Drugi vatikanski

⁶⁰ Usp. M. BEUS, *Kolar između srpa i čekića*, 299-301.

⁶¹ Usp. *isto*, 303.

⁶² Usp. A. LUBURIĆ, R. PERIĆ, *Za kraljevstvo Božje, život i djelo nadbiskupa Petra Čule*, Biskupijski ordinarijat Mostar, Mostar, 1991., 340.

koncil su još jedna potvrda da je Katolička Crkva, iako svjesna trpljenja i podnesenih žrtava, bila spremna osjetiti puls nadolazećega vremena i povijesnim crkvenim događajem, kao što je ekumenski Koncil, izreći osudu komunizma, kako reče splitski nadbiskup Franić, ali i otvoriti vrata dijaloga s marksizmom.⁶³

3.5. Jugoslavensko-vatikanski pregovori i potpisivanje Protokola

Prve naznake mogućih pregovora između jugoslavenske vlasti i Svete Stolice pojavile su se početkom 1963. godine kada je, po pisanju Agostina Casarolija, jugoslavenski veleposlanik u Rimu Ivo Vejvoda izrazio želju jugoslavenske vlade za kontaktima sa Svetom Stolicom. S druge strane, jugoslavenska je vlada tvrdila da je poticaj za pregovore dala Sveta Stolica preko posrednika Nicole Jaegera, člana Ustavnog suda Italije.⁶⁴ Prema analizama jugoslavenskih državnih tijela, glavni cilj Svete Stolice u pregovorima oko sređivanja odnosa bio je ojačati položaj u zemlji, osigurati teren za možebitno sređivanje odnosa s drugim socijalističkim zemljama i ublažiti teškoće s kojima se Katolička crkva u svijetu suočava. Uočen je i utjecaj talijanskih nacionalnih interesa. S druge strane, jugoslavenski interes za sređivanjem odnosa očitovao bi se kroz podršku pozitivnim kretanjima u Katoličkoj crkvi i svijetu te pružanjem podrške umjerenijim snagama i nastojanjima u politici Svete Stolice. Time bi se, u nekoj mjeri, neutralizirala aktivnost reakcionarnih krugova u Vatikanu i svijetu, te otupila antikomunistička promidžba i djelovanje iseljeničtva. Mišljenja oko sređivanja odnosa sa Svetom Stolicom bila su podijeljena. Tako su veleposlanstvo u Rimu i neki krugovi u Državnom sekretarijatu vanjskih poslova inzistirali na sređivanju odnosa sa Svetom Stolicom, ističući da su vanjsko-politički uvjeti za to sazreli i da za to s jugoslavenske strane postoji evidentan interes. S druge strane, Savezna komisija za vjerska pitanja i neka druga državna tijela smatrali su da prvo treba doći do sređivanja odnosa s Crkvom u zemlji. Stanje u odnosima s Katoličkom crkvom postupno se normaliziralo. To pokazuju i podaci iz 1963. godine: u Hrvatskoj je podnesena samo jedna kaznena prijava protiv katoličkih svećenika, a broj prekršajnih prijava je smanjen.⁶⁵

Pregovori između Svete Stolice i Jugoslavije dobili su službeni karakter u lipnju 1964. razmjenom promemorija s naznakama točaka koje su dvije strane željele

⁶³ Usp. M. BEUS, *Kolar između srpa i čekića*, 303-304.

⁶⁴ Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 282.

⁶⁵ Usp. *isto*, 288-289.

uzeti u razmatranje tijekom pregovora.⁶⁶ „Pregovori su se odvijali u tri ciklusa naizmjenično, u Rimu (od 26. lipnja do 7. srpnja 1964., te ponovo 9. i 10. prosinca 1965. i od 18. do 25. travnja 1966.) i Beogradu (od 15. do 23. siječnja 1965. i od 29. svibnja do 8. lipnja 1965.).“⁶⁷ Do razmjene promemorija došlo je nakon što su u Rimu vođeni razgovori, istina u prekidima, od 26. lipnja do 7. srpnja 1964. između Nikole Mandića i Vita Dobrile s jugoslavenske strane te Agostino Casarolija i Luigija Bongianina u ime Svete Stolice. Savezna komisija za vjerska pitanja usvojila je na sjednici od 3. listopada 1964. prijedlog veleposlanstva SFRJ u Rimu i Državnog sekretarijata za inozemne poslove da se daljnji pregovori sa Svetom Stolicom nastave u Beogradu, tj. naizmjenično u Beogradu i Rimu, s tim da vođenje pregovora preuzme Savezna komisija za vjerska pitanja. Mandić i Casaroli 26. studenog 1964. dogovorili su nastavak pregovora za siječanj 1965. godine. Papa Pavao VI. primio je 15. siječnja 1965. jugoslavenskog veleposlanika u Rimu. Povod Vejvodinom traženju prijema bila je zahvala u ime jugoslavenske vlade Papi na pomoći koju je poslao nakon potresa u Skopju i poplave u Zagrebu. Međutim, pravi cilj posjete bio je iznošenje stajališta jugoslavenske strane o crkveno-državnim odnosima u Jugoslaviji, o odnosima Svete Stolice i Jugoslavije, kao i pokušaj saznanja papinog mišljenja u svezi s tim. Papa je tom prigodom kazao da se Crkva ne želi miješati u politički život zemlje niti traži povlastice za sebe, te da je uvjeren da su biskupi iz Jugoslavije sposobni ljudi. Izrazivši nadu u uspješan svršetak pregovora, ponovio je potrebu omogućavanja djelovanja Katoličke crkve na mladež. S obzirom na to da je to bila prva audijencija predstavnika jugoslavenske vlade kod Pape od prekida diplomatskih odnosa, izazvala je pozornost novinara i međunarodne javnosti.⁶⁸ Casaroli u svojim zapisima ističe da su razgovori između predstavnika Svete Stolice i jugoslavenske vlade bili veoma otvoreni, a pretjerana srdačnost njegovih sugovornika, koji su se ponašali kao da nikada nije bilo sukoba između Crkve i države, u njemu je izazivala povremenu dvojbu. Zahtjevi jugoslavenske vlade odnosili su se na mogućnost intervencije kod imenovanja biskupa što je Sveta Stolica odbila pa je ta točka povučena iz daljnjih pregovora. Zatim je traženo da Zavod sv. Jeronima u Rimu ostane otvoren i za njezinske biskupije i bez diskriminacije prema članovima svećeničkih udruženja, a da rektor Zavoda bude jugoslavenski građanin imenovan odobrenjem vlade. Nadalje,

⁶⁶ Usp. *isto*, 296.

⁶⁷ M. BEUS, *Kolar između srpa i čekića*, 310.

⁶⁸ Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 297.

jugoslavenska strana tražila je da se prigodom jugoslavenskih praznika na Zavodu istakne jugoslavenska zastava i da se podalje drže crkveni službenici koje se smatra neprijateljima Jugoslavije. Sveta Stolica odbijala je te zahtjeve. Predstavnici jugoslavenske vlade dali su do znanja da, dok se to ne promijeni, neće biti popuštanja u režimu prema svećenicima. Također, tražila je ukidanje kazni i zabrana za članove staleških udruženja katoličkih svećenika. Od Svete Stolice zatraženo je da zabrani zlouporabu vjere u političke svrhe u smislu narušavanja jedinstva naroda Jugoslavije, te u smislu poticanja na vjersku i nacionalnu nesnošljivost. Tu nije bilo većeg sporenja jer je Sveta Stolica isticala načelo nemiješanja Crkve u djelatnost političkog karaktera, ali samo ako je taj karakter stvarno političkog. Po pitanju „terorizma“ Crkva ništa nije osporavala, nego je tražila konkretne dokaze da svećenici djeluju u tom smislu ili pak podržavaju terorizam. Jugoslavenska strana zahtijevala je sprečavanje promidžbenog djelovanja inozemnih medija pod crkvenim utjecajem protiv Jugoslavije. Drugi zahtjevi, poput beatifikacije kardinala Stepinca i proglašenjem svetim blaženog Nikole Tavelića, po mišljenju Casarolija, u praksi nisu predstavljala velike poteškoće.

Zahtjevi Svete Stolice bili su uglavnom istovjetni sa zahtjevima biskupa Jugoslavije. To su bila pitanja slobode savjesti i vjere. Zatim pitanje vjeronauka, vjerskih škola, katoličkog tiska, vjerskih obreda, suglasnost roditelja u svezi s krštenjem i vjeronaukom maloljetnika i sl. Predstavnici vlade nisu bili skloni priznati da postoje takvi problemi, već su svoj odgovor temeljili na tome kako ni jednoj skupini građana ne mogu dati posebna jamstva, osim onih jamstava koja bi svima osiguravala potpunu primjenu zakona i drugih odredbi koje se odnose na poštivanje slobode savjesti i slobode prakticiranja vjere, a koja su zajamčena Ustavom. Jedino jamstvo koje je vlada nudila bilo je da se u školama neće dozvoliti djelovanje kojem bi cilj bio protuvjerska borba. To je jamstvo za Svetu Stolicu bilo nedostatno. Na kraju ove faze pregovora bilo je jasno da će za konačan uspjeh trebati puno kompromisa i s jedne i s druge strane.⁶⁹ Nastavku službenih pregovora prethodio je razgovor između V. Dobrile i L. Bongianinija u travnju 1965., nakon čega je jugoslavenska strana stekla dojam da se Sveta Stolica odmiče od onoga što je zastupala u početku. Na sastanku u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja 27. travnja 1965. zaključeno je da se u nastavku pregovora ukaže na potrebu da se pregovori završe *Protokolom* kao završnim dokumentom. Pregovori su nastavljeni u Beogradu 29. svibnja 1965. godine. Tijekom

⁶⁹ Usp. *isto*, 298.

tih pregovora nije bilo bitnijih novosti, uglavnom se radilo na usklađivanju teksta možebitnog sporazuma. Na kraju ove faze pregovora utvrđen je zajednički nacrt sporazuma koji su trebale odobriti jugoslavenska vlada i Sveta Stolica. Dogovoreno je i usuglašavanje tekstova izjava o pitanjima o kojima se nisu mogli sporazumjeti i koja nisu bila sastavni dio sporazuma. Iako je vlada požurivala s potpisivanjem sporazuma, Sveta Stolica je taj čin odgađala želeći čuti stav biskupa iz Jugoslavije. Tako je Casaroli 9. lipnja 1965. navratio u Zagreb i razgovarao s kardinalom Šeperom te mu je, u želji da kardinal u povjerenju sazna mišljenje drugih biskupa, uz izražen oprez ostavio preslike tekstova načelno odobrenih na zadnjem dijelu pregovora. Kardinal Šeper i ostali biskupi nisu vidjeli neku korist u sporazumu koji u biti ništa ne mijenja. Jugoslavenska je vlada ustrajavala na općim pravnim okvirima bez ikakvog posebnog sporazuma s Katoličkom crkvom. Biskupi su se više priklanjali ideji da se izvrši razmjena izaslanika, a sporazum potpiše nakon što izaslanik Svete Stolice na licu mjesta dobije uvid ima li napretka u pitanju položaja Katoličke crkve u Jugoslaviji. Kardinalu i biskupima nisu se sviđale ni neke usmene izjave koje je trebala dati Sveta Stolica, posebice o svećeničkim udruženjima i iseljenom svećenstvu. No, biskupi nikako nisu željeli prekid pregovora.⁷⁰ Prema Vjekoslav Cvrliji, najvažnije je bilo da vatikanska strana prizna jugoslavenski Ustav i zakonodavstvo. To priznanje bilo bi temelj za uređenje odnosa između Katoličke crkve u Jugoslaviji i jugoslavenskih vlasti. Nadalje, izvještava da se najveća rasprava vodila oko odgoja mladeži u školama. U jednom se trenutku činilo da će doći do prekida pregovora. Pitanje odgoja mladeži u školama i dalje je ostalo sporno jer su biskupi iz Jugoslavije na tom pitanju posebno ustrajavali. Cvrlje se 21. srpnja 1965. sastao s kardinalom Šeperom te ga tom prigodom pitao je li ga je Casaroli upoznao s rezultatima pregovora između Svete Stolice i Jugoslavije. Kardinal je kazao da su o tome malo razgovarali, da je saznao da su početni rezultati pozitivni izbjegavši daljnji razgovor o toj temi. Tijekom razgovora bilo je još govora o problemima u svezi s vjeronaukom, protuvjerskom pisanju državnog tiska, nacionalizacijom i drugim problemima.⁷¹

U Beogradu je 25. lipnja 1966. potpisan *Protokol* o razgovorima koji su vođeni između predstavnika vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice u cilju sređivanja odnosa između jugoslavenske vlade i Katoličke crkve. *Protokolom* je potvrđeno da su se vlade SFRJ i Svete Stolice sporazumjele o razmjeni poluslužbenih predstavnika. *Protokol* je

⁷⁰ Usp. *isto*, 304-305.

⁷¹ *Isto*, 305-306.

u ime Svete Stolice potpisao mons. Agostino Casaroli, a u ime vlade SFRJ Milutin Morača, član SIV-a (Savezno izvršno vijeće) i predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja. Uoči samog potpisivanja *Protokola* predstavnike Svete Stolice primili su potpredsjednik SIV-a Boris Krajger i državni sekretar za vanjske poslove Marko Nikezić.

Prigodom potpisivanja *Protokola* potpisnici su dali izjave o značenju toga dokumenta. Casaroli je istaknuo da prošlost ne možemo izbrisati niti je želimo zaboraviti, te dodao: „Vrlo dobro znamo da je sadašnjost gotovo uvjetovana prošlošću, kao što je budućnost uvjetovana sadašnjošću. Ali u ovom trenutku želimo uprijeti oči upravo na sadašnjost i budućnost u perspektivi nade i dobre volje, radije nego na prošlost.“ Milutin Morača je izjavio da je jugoslavensku vladu u nastojanju da dođe do ovoga dokumenta vodio njegov značaj. Izrazio je nadu da će se odnosi između SFRJ i Svete Stolice dalje razvijati u pozitivnom smjeru, izrazivši uvjerenje u dobre namjere Svete Stolice i odavši priznanje papi Pavlu VI. za njegovu aktivnost za mir, napredak i bolju budućnost čovjeka.

U samom tekstu *Protokola* između ostalog stoji da vlada SFRJ, u okviru ustavnih i zakonskih načela, jamči Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda, te da će nadležna tijela društveno-političkih zajednica osigurati svim građanima, bez ikakve razlike, dosljednu primjenu zakona koji osiguravaju poštivanje slobode savjesti i slobode vjeroispovijesti. Vlada je izrazila spremnost za uzimanje u razmatranje slučajeve koje bi Sveta Stolica smatrala potrebnim razmatrati u svezi s navedenim pitanjima. Uvažene su nadležnosti Svete Stolice u vršenju njenog pravomoćja nad Katoličkom crkvom u Jugoslaviji u pitanjima crkvenog karaktera, ukoliko nisu u suprotnosti s unutarnjim poretkom SFRJ. Biskupima Katoličke crkve u Jugoslaviji zajamčena je mogućnost održavanja kontakata sa Svetom Stolicom, polazeći od pretpostavke da ti kontakti imaju isključivo vjerski karakter. S druge strane, Sveta Stolica potvrdila je načelan stav da se djelatnost katoličkih svećenika treba odvijati u vjerskim i crkvenim okvirima, te da u skladu s tim ne mogu zlorabiti svoje vjerske i crkvene dužnosti u svrhe koje bi imale stvarni politički karakter. Izrazila je spremnost uzimanja na razmatranje slučajeva koje bi vlada SFRJ smatrala potrebnim razmatrati. U skladu s načelima katoličkog morala, Sveta Stolica istaknula je da ne odobrava i osuđuje svaki čin političkog terorizma ili sličnih kriminalnih oblika nasilja. U slučaju da vlada SFRJ ocjeni da su neki svećenici sudjelovali u akcijama na njenu štetu i bude smatrala potrebitim na to ukazati Svetoj

Stolici, izražena je spremnost uzimanja u razmatranje takvih zbivanja radi poduzimanja mjera koje Kanonsko pravo predviđa za takve slučajeve.⁷²

Reakcije na potpisivanje Protokola bile su različite. Srpska pravoslavna crkva je, kao i srpsko iseljništvo, u *Protokolu* vidjela novi konkordat, ali i dokaz za svoju tezu da Hrvati sve više ostvaruju pozicije u Jugoslaviji i tako ugrožavaju interese Srpske pravoslavne crkve i srpskog naroda. Biskupi u Hrvatskoj i BiH nisu se javno izjašnjavali, dok su ga slovenski biskupi i nadbiskup beogradski Bukatko javno podržali. Kardinal Šeper izrazio je podršku sporazumu između Svete Stolice i Jugoslavije, ali i naglasio da je najveći nedostatak sporazuma što nije riješio temeljno pitanje, a to je vjerski odgoj u školama. No, izrazio je nadu da će u postupku poboljšavanja odnosa između Crkve i države i to pitanje biti adekvatno riješeno. S hrvatske strane najviše su se potpisivanju *Protokola* protivili hrvatski svećenici u iseljništvu. U Königsteinu 7. kolovoza 1966. donijeli su deklaraciju o potpisivanju *Protokola* s ciljem „točnog obavještanja svjetske javnosti“. U deklaraciji su naveli da je u Jugoslaviji Partija iznad Ustava, te da, u skladu sa svojom ideologijom, otvoreno ide na uništavanje vjere bez obzira na povremeno taktiziranje.

Uočljivo je da je Tito, kod najvažnijih odluka u svezi odnosa s Katoličkom crkvom, uvijek isticao osjetljivost Srpske pravoslavne crkve. Tako je bilo i kod odluke da se sudi nadbiskupu Stepincu, kod prijedloga da se kardinala Stepinca pusti na slobodu, tj. u inozemstvo, kao i kod potpisivanja *Protokola*.

Do razmjene izaslanika između Svete Stolice i Jugoslavije došlo je sredinom studenog 1966. kada je prvo u Vatikan doputovao izaslanik jugoslavenske vlade Vjekoslav Cvrlije, a zatim u Beograd apostolski delegat i izaslanik Svete Stolice pri vladi SFRJ nadbiskup mons. Mario Cagna. Tito je 10 prosinca 1966. uputio poruku papi Pavlu VI. u kojoj, između ostalog, izražava nadu u unaprjeđenje odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije u obostranom interesu. Papa je ocijenio trenutne odnose s Jugoslavijom kao prijelazni oblik do obnove diplomatskih odnosa, izjavivši da od strane Svete Stolice neće biti nikada učinjena nijedna nekorektna i nelojalna gesta prema Jugoslaviji.⁷³

⁷² Usp. *Isto*, 320-321.

⁷³ Usp. *isto*, 321-324.

4. UDBA, glavni akter progona Crkve

OZNA je do ožujka 1946. godine bila u sastavu Ministarstva narodne obrane, a potom je jedan njen dio priključen Ministarstvu unutarnjih poslova i preimenovan u Upravu državne bezbjednosti koja je formalno postala civilna služba sigurnosti. Iako je UDBINO formalno određenje bilo da je civilna služba, ona je do 1952. godine zadržala vojni ustroj, činove i obilježja koje je imala bivša OZNA, te je nastavila djelovati protiv brojnih gerilskih skupina na jugoslavenskom teritoriju. O značenju i moći UDBE svjedoči i činjenica da je uveden i poseban praznik – Dan UDBE – koji je svake godine svečano i na najvišoj razini obilježavan diljem Jugoslavije. Pritom je za Dan UDBE odabran 13. svibnja, tj. datum kada je 1944. Titovom odlukom osnovana OZNA.⁷⁴

Različiti sukobi u vrhovima jugoslavenske i hrvatske partijske strukture, kako između pojedinaca, tako i između unutar partijskih klanova, dugo nisu utjecali na veće promjene u moći i strukturi UDBE. Presudna osoba u tim sukobima bio je Tito. Za krupnije promjene u sigurnosnom sustavu najvažniji je bio Titov odnos prema Aleksandru Rankoviću koji je, i nakon rata, stvarno i formalno bio uvjerljivo na drugome mjestu po nagomilanoj moći (odmah iza Tita). Ranković je imao niz istaknutih položaja u partijskoj i državnoj strukturi. Između ostalog, od 1945. bio je ministar unutarnjih poslova, od 1958. organizacijski sekretar SKJ (Savez komunista Jugoslavije), a od 1963. potpredsjednik države. Tito je, uoči neutralizacije Rankovića, vodećim jugoslavenskim komunistima otkrio da se UDBA izdigla iznad SKJ. U prilog tome podastro im je priču o prisluškivanju državnih i partijskih dužnosnika, ali i lažnu priču da je i on osobno prisluškivan. Do danas u znanstvenoj i publicističkoj literaturi, kao i u svjedočanstvima aktera, nije do kraja razriješena dvojba je li Ranković stvarno prisluškivao Tita, ili se radilo o jednom od izgovora kojim se Tito poslužio za njegovu lakšu neutralizaciju.⁷⁵

Kako se komunistički režim odnosio prema neistomišljenicima govori nam jedan povjerljiv dokument komunističke strukture koji kaže: „Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one uza koje znamo da su neprijatelji i koji će sutra biti protiv

⁷⁴ Usp. J. JURČEVIĆ, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve. Djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945.-1991.*, 28.

⁷⁵ Usp. *isto*, 28-29.

nas.“⁷⁶ Valovi različitih oblika režimske represije u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) bili su najsustavnije i najviše usmjereni prema Crkvi. Dva su osnovna razloga zbog kojih je jugoslavenski komunistički režim prema Crkvi neprekidno postupao najnemilosrdnije. Prvi je taj što je komunistički režim bio totalitaran. Partija nije namjeravala ni u najmanjoj mjeri dopustiti bilo kakvu vrstu slobode i institucijskog pluralizma. S druge strane, religija je „prema ekstremno ostrašćenoj komunističkoj ideologiji, smatrana opijumom za narod i najvećim svjetonazorskim i vrijednosnim protivnikom komunizma uopće. Stoga su i komunisti u Hrvatskoj i Jugoslaviji bili ekstremno indoktrinirani mržnjom prema vjeri i Crkvi. Utemeljen je zaključak da je povijesni kontekst odluke KPJ za obračun s Katoličkom crkvom, kao neprijateljicom bezbožnog režima i zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem kao njezinim glavnim predstavnikom, nepobitno vezan uz ideološko jedinstvo jugoslavenskih komunista s Moskvom, tj. Kominternom, sovjetskim režimom u Rusiji i komunizmom kao svjetskim procesom. Jugoslavenska komunistička struktura smatrala je Crkvu glavnom svjetonazorskom i političkom preprekom uspostavi i opstanku komunističkog režima. O tome svjedoče brojni komunistički dokumenti. To je kratko i potpuno jasno izrečeno i u povjerljivom izvješću javnog tužioca Hrvatske koje je u srpnju 1945. poslano nadređenom javnom tužiocu Jugoslavije: „Stup reakcije, njen organizator i nosioci je Katolička crkva i njen kler, skoro stopostotno na čelu s nadbiskupom Stepincem.“

Prema UDBINIM dokumentima korištenim u knjizi J. Batelje, suradnici UDBe, između ostalih, bili su: svećenik Mijo Pišonić, nadbiskupski tajnik, Kristina Mikac, činovnica u Nadbiskupskom duhovnom stolu, kanonici dr. Dragutin Hren, dr. Nikola Kolarek, dr. Josip Marić i dr. Josip Mokrović. Zatim dekani: Franjo Ljubetić, župnik u Plešivici, Jakov Novosel, župnik u Đurđevcu i Florijan Papić, župnik u Mariji Bistrici. Preko njih se, kao i preko ostalih suradnika svećenika namještenih u pojedinim zagrebačkim samostanima, župama ili u neposrednoj okolici Zagreba, uspješno može forsirati potreban utjecaj na upravljanje nadbiskupijom.⁷⁷

Najteža komunistička pogubljenja klera opisana su zbirno u knjigama A. Bakovića i S. Kožula. U Bakovićevom su Hrvatskom martirologiju XX. stoljeća najdetaljnije opisane okolnosti i načini smrtnog stradavanja svakog od 664 ubijena Hrvata svećenika, redovnika, redovnica te sjemeništaraca u razdoblju od 1918. do

⁷⁶ Usp. isto, 34.

⁷⁷ Usp. isto, 66.

1995. Od toga broja, partizansko-komunistička struktura ubila ih je 515 (78%), najviše po uspostavi trajne komunističke vlasti. O općoj situaciji te iznimno teškom položaju Crkve u Jugoslaviji svjedoče i načini na koje su usmrćivani crkveni službenici Hrvati: 109 ih je ubijeno bez ikakvog suda na masovnim stratištima, 308 je zvjerski mučeno i ubijeno, 80 je osuđeno na smrt i smaknuto, 72 je umrlo od posljedica fizičkog i psihičkog mučenja, gladi i iznemoglosti, bolesti u zatvoru, logoru, na robiji ili ubrzo nakon izlaska iz zatvora. 53 je poginulo od posljedica bombardiranja, prepada na vlakove i autobuse, od nagaznih mina i sl., 4 je otrovano (od kojih i Stepinac u lepoglavskom zatvoru sustavnim trovanjem koje je dokazano kemijskom i medicinskom analizom uzoraka tkanine te kostiju i tkiva uzetih s mrtvog tijela Alojzija Stepinca prilikom ekshumacije u lipnju 1993.), a 7 ih je ubijeno „na nepoznat način ili su nestali u ratu i poraću“.⁷⁸

⁷⁸ Usp. *isto*, 57-58.

ZAKLJUČAK

Godine 1945. Hrvatska je proživjela jednu od najvećih tragedija u svojoj povijesti. Na stotine tisuća Hrvata bježali su u Bleiburg pred komunističkom vlašću. Izručeni od Britanaca mnogi su izgubili svoje živote. Mučeništvo koje je proživljavao hrvatski narod i Katolička crkva nastavljani su i narednih godina.

Jugoslavijom je vladala jedinstvena privremena vlada uspostavljena 7. ožujka 1945. na čelu s predsjednikom Josipom Brozom Titom. Ustavotvorna skupština ukinula je monarhiju i uspostavila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju kojom u biti upravlja Komunistička partija. Svi neistomišljenici i protivnici novonastale vlasti bili su proganjani. Katolička crkva u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, bila je jedina snaga koja se mogla oduprijeti novom komunističkom režimu. Vlast je optuživala Katoličku crkvu za suradnju s ustaškim režimom. Također, komunistički režim nije se mogao pomiriti s činjenicom da u zemlji postoji jedna tako brojna i snažna organizacija koja nije pod njegovim nadzorom, zato ju je raznim protucrkvanim zakonima i sudskim postupcima „terorizirao“. Vrhunac udara komunističkog režima na Katoličku crkvu bilo je suđenje i presuda nadbiskupu Stepincu. Namještenim sudskim postupcima Jugoslavija je u demokratskom svijetu pokazala svoje pravo lice totalitarne države. Zbog nepovoljnih međunarodnih prilika Jugoslavija je nastojala po svaku cijenu održavati kakve takve diplomatske odnose sa Svetom Stolicom.

Posljednji pokušaj razbijanja jedinstva Katoličke crkve bio je osnivanje staleških svećeničkih udruženja kojima je rukovodila UDBA. Nakon imenovanja nadbiskupa Stepinca kardinalom, jugoslavenska vlada prekinula je diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Premda je jugoslavenska vlada znala da represivna politika prema Crkvi ne donosi pozitivne rezultate, i dalje je djelovala na razbijanju crkvenoga jedinstva. Nakon smrti kardinala Stepinca, kojega je jugoslavenski režim smatrao glavnom smetnjom za sređivanje odnosa s Katoličkom crkvom, vlada je najavila da će raditi na sređivanju odnosa. Drugi vatikanski koncil, koji se održavao od 1962. do 1965. godine, najavio je otvaranje Katoličke crkve dijalogu s ateistima i ateističkim društvima, te tako olakšao pregovore između jugoslavenske vlade i Svete Stolice. Pregovori su bili dugotrajni i teški jer ni jugoslavenska vlada ni Katolička crkva nisu odstupali od svojih temeljnih načela. Sveta Stolica odlučila je potpisati Protokol o normalizaciji odnosa s Jugoslavijom 1966. godine, a na tu odluku je

pristala jer je smatrala da bi odustajanje od potpisivanja dokumenta dovelo Katoličku crkvu u Jugoslaviji u još teži položaj.

Iako ovaj rad završava zaključno 1966. godinom i potpisivanjem Protokola, predstavljena je u posebnom odlomku i UDBA koja je bila glavni inicijator progona Crkve u Jugoslaviji. Jedan on najvećih provoditelja odluka u progonu Crkve, uz Tita, bio je i Aleksandar Ranković. Zanimljivo je i koliki je utjecaj imala UDBA na cjelokupno društvo, pa i na Crkvu. To se vidi po tome da je u svojim redovima imala suradnike i u crkvenoj hijerarhiji.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige

1. AKMADŽA, Miroslav, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2018.
2. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, I., 1945.-1952., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2008.
3. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, II., 1953.-1960., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2010.
4. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, III., 1961.-1964., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb, 2012.
5. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Hrvatska povijest, Zagreb-Slavonski Brod, 2013.
6. AKMADŽA, Miroslav, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966.*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, 2003.
7. BEUS, Marina, *Kolar između srpa i čekića*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019.
8. *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2009.
9. JEDIN, Hubert, (ur.), *Velika povijest Crkve*, KS, Zagreb, 2019.
10. JURČEVIĆ, Josip, *Komunistički teror i mučeništvo Crkve. Djelovanje Udbe protiv Crkve u Hrvatskoj 1945.-1991.*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb, 2020.

11. VIDOVIĆ, Mile, *Povijest Crkve u Hrvata*, Ogranak Matice hrvatske, Metković-Split, 2007.
12. VUKUŠIĆ, Bože, *Čuvari bleiburške uspomene*, Hrvatski križni put, Zagreb, 2018.

Članci i zbornici radova

13. AKMADŽA, Miroslav, VLAŠIĆ, Anđelko, Druga Jugoslavija i njezin kraj, u: *Scrinia slavonica* 6(2006), 515-538.
14. BOECKH, Katrin, Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944.-1953.: staljinizam u titoizmu, u: *Časopis za suvremenu povijest* 38(2006.)2., 373-716.
15. FRANULIĆ, Josip, Jedan pogled u jugokomunističku prošlost, u: *Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija* 32(1992.)4., 237-280.
16. HORVAT, Vladimir, Nadbiskup Alojzije kardinal Stepinac i totalitarni režim, u: *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti* 51(1996.)1-2, 149-165.
17. LAZIĆ, Vjeran, Koncilski otac i vizionar Crkve – Franjo Šeper, u: *Spectrum* 48, br. 3-4 1-2(2015.) 32-36.
18. ŠARIĆ, Tatjana, Bleiburške žrtve na stranicama Hrvatske revije, u: *Časopis za suvremenu povijest* 36(2004.)2., 505-521.
19. TOMIĆ, Celestin, Kardinal Stepinac – mučenik vjere, u: *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti* 53(1998.)4, 403-421.

Zbornici radova

20. GRBEŠIĆ, Grgo, First signs of appeasement of open hostility of the communist authorities against the Catholic Church in Croatia between 1957 and 1960, u: *Kontinentalna Hrvatska: povijesni kontekst i perspektive budućnosti*, zbornik radova, prir. Danijel Knežević, Obrt za znanstvene i druge djelatnosti, HAZU, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2023.

21. LUBURIĆ, Ante, PERIĆ, Ratko (ur.), *Za kraljevstvo Božje, život i djelo nadbiskupa Petra Čule*, Zbornik radova sa Studijskog dana Mostar, 16. lipnja 1990., Mostar, 1991.

On-line materijali

22. <https://www.matica.hr/kolo/320/blazeni-alozije-stepinac-sucelice-komunizmu-20850/>